

Kollár Dávid – Gyorgyovich Miklós –
Pillók Péter

Életvitelcsoportok
Magyarországon – a társadalmi
rétegződés többdimenziós modellje

Bevezetés

A társadalmi rétegződés kutatások elsődleges célja, hogy egy adott társadalom tagjait¹ bizonyos ismérvek alapján többé-kevésbé homogén, egymással alá-fölé rendelési viszonyban álló csoportokba sorolja. A leggyakrabban alkalmazott megközelítések a foglalkozási struktúrában elfoglalt pozíción keresztül próbálják leírni az osztályszerkezetet. Ez a megközelítés abból az előfeltevésekből indul ki, „hogyan a munkamegosztásban elfoglalt hely szerepe a meghatározó abban, hol helyezkedik el valaki a társadalomban”.² A foglalkozásalapú rétegződés mérvadó koncepciói közé tartoznak a Ferge Zsuzsa által létrehozott munkajellegcsoportok,³ illetve ezek kortárs⁴ vagy – többé-kevésbé azonos kiindulópontot képviselő – nemzetközi változatai.⁵ A rétegződésvizsgálatok egy másik meghatározó paradigmája – amely az elmúlt évtizedekben egyre nagyobb jelentőségre tett szert – az egyes társadalmi rétegeket a tisztán materiális jellegű tényezők helyett

¹ A rétegződésméletek egy specifikus fajtája (világrendszer-elmélet) nem az egyes egyéneket, hanem magukat a társadalmakat osztja be különböző csoportokba. A leggyakoribb beosztás a centrum, félperiféria, periféria osztályzási sémát használja (Wallerstein 2010).

² Róbert 2015, 77.

³ Ferge 1969.

⁴ Hajdu–Huszár–Kristóf 2019.

⁵ Vö. Huszár 1991; Pillók 2019.

eltérő ismérvek⁶ révén próbálja körül rajzolni. Egyes kutatók a politikai befolyásra,⁷ jogokra vagy kiváltságokra⁸ helyezik a hangsúlyt, mások a készségeket és kompetenciákat⁹ állítják az előtérbe, megint mások pedig a különböző töketípusokra¹⁰ vagy ízlés- és értékrendbéli jellemzőkre fordítanak nagyobb figyelmet.¹¹ Ezek a megközelítések alapvetően a hagyományos rendi vagy osztályalapú társadalmak felbomlására¹² próbálnak meg reagálni,¹³ vagyis arra a belátásra épülnek, hogy a vertikálisan tagolt társadalmak „tiszta típusával”¹⁴ szemben – amelyben az egyén gazdasági hierarchiában elfoglalt pozíciója alapjaiban határozta meg az individuális cselekvéseket, viselkedési és fogyasztási szokásokat is – a jelenkori társadalmakban egyre nagyobb hangsúly kerül az egyéni döntésekre és választásokra. Vagyis a modern (vagy posztmodern) társadalmakban az egyén társadalmi struktúrában elfoglalt pozícióját egyre inkább „olyan politikai, kulturális, értékrendbeli, esztétikai stb. tényezők határozzák meg, amelyek nagyobb mértékben függenek az egyének önálló döntéseitől”.¹⁵ Éppen ezért „az individualizálódás futóhomokjában” élő társadalmakat megragadni igyekvő empirikus modelleknek is egyre nagyobb hangsúlyt kell fektetniük az egyéni döntések és választások konstitutív jellegére. Jelen kutatásunkat ezekhez a tendenciákhoz igazodva építettük fel, vagyis amellet, hogy számos – más rétegződéskutatásokban is gyakran használt – kemény változót vettünk be egyetlenünkbe, a hagy-

⁶ Gyorgyovich–Bokányi–Pillók 2018.

⁷ Vö. Dahrendorf 2007, 1959.

⁸ Vö. Turner 1993.

⁹ Vö. Becker 1964, 1996.

¹⁰ Vö. Coleman 1988, 94, S95; Kovách et al. 2015; Granovetter 1973.

¹¹ Bourdieu 1979; Kristóf–Kmetty 2019.

¹² Vö. Beck 1992; Kollár D.–Kollár J. 2000.

¹³ Ennek hátterében a társadalmi rendszerek összehangolt változásai állnak, amelynek hatására a hierarchikusan tagolt – vagy éppen monolitikus – struktúrák mellé és mindinkább helyébe horizontálisan elkülönülő társadalmi alrendszerek lépnek. Ezekhez a folyamatokhoz lásd: Kollár D.–Kollár J. 2000; illetve röviden: Zenovitz–Kollár D.: *Értékváltozás és értékalkozatok Magyarországon* (kézirat).

¹⁴ Weber 1987.

¹⁵ Huszár 1991, 34.

Ebben a kontextusban persze alapvető kérdéssé válik, hogy a „rétegződés” elsősorban vertikálisan vagy horizontálisan elkülönülő csoportokra osztja szét a társadalmat (vö. Róbert 2015, 77).

mányos rétegeképző változók mellett puhább, szubjektívebb értékrend- és attitűdbéli változók révén vizsgáltuk meg a magyar társadalom szerkezetét. Elemzésünk célja az volt, hogy egyfajta hierarchikusságot feltételezve ugyan, de elrugaszkodva a korábbi, kemény változókra épülő modellektől – holisztikus megközelítést alkalmazva – felderítsük a magyar társadalomban megragadható jelenkori „törésvonalakat” és azok sajátságait.

Az életvitel fogalma

Elemzéseink konceptuális megalapozásakor (az életstílus és a miliő fogalmak helyett¹⁶ Max Weber¹⁷ *életvitel*¹⁸ (*Lebensführung*) kifejezését használtuk fel. Weber az *életvitel* fogalma alatt az egyén viselkedését meghatározó választásokra, döntésekre és az azok mögött meghúzódó értékekre és attitűdökre utal.¹⁹ Más szavakkal az életvitelben azok az „individuális” beállítódások és állásfoglalások²⁰ jutnak kifejeződésre, amelyek az egyének

¹⁶ A különböző életstílusokat és miliőket elkülönítő modellek (vö. Töröcsik et al. 2019) alapvetően az általunk is rögzített kihívásra reagálnak, azonban míg ezek „manapság” jellemzően a különböző fogyasztási szokásokra helyezik a hangsúlyt, jelen kutatásunk célja az volt, hogy a válaszadókat a „világlátásuk” (értékrendjük, attitűdjeik) alapján tipizáljuk.

Vö. Berger 2008.

¹⁷ Weber 1987.

¹⁸ Az angolszász irodalomban az életvitelt gyakran életstílusnak (*life-style*) fordítják (Swedberg–Agevall 2016, 192–193). Bár néhányan úgy vélik, hogy a két fogalmat (*Lebensführung* – *Lebensstil*) Weber szinonimaként kezelte, mások szerint viszont paradigmaticus különbség van a két kifejezés között (vö. Abel–Cockerham 1993). Eszerint az életstílus (*Lebensstil*) az életvitel (*Lebensführung*) és életesélyek (*Lebenschancen*) kettősségének az eredménye (vö. Abel–Cockerham 1993). Míg az életvitel az egyéni választásokat és preferenciákat rögzíti, addig az életesélyek azokra a strukturális jellemzőkre vonatkoznak (vö. Dahrendorf 1979, 29), amelyek meghatározzák az egyének lehetőségeit. Utóbbit kérdőíves vizsgálatok révén nyilvánvalóan nem lehet mérni, hiszen azok a strukturális tényezők, amelyek az egyének életesélyeit „kívülről” meghatározzák, nem vagy csak nagyon korlátozottan (például a tőkeellátottság szintjén) feleltethetők meg individuális attribútumoknak, vagyis ezek nem „választás kérdései”. Látni módon persze ezek a strukturális mintázatok is megjelennek az egyén életvitelében, hiszen például a globalizációhoz fűződő viszonyulások csak egy globalizált szerkezetű világban realizálódhatnak.

¹⁹ Vö. Swedberg–Agevall 2016, 192–193; Abel–Cockerham 1993.

²⁰ Vö. Hidas 2018, 51.

önmagukhoz és világhoz fűződő viszonyulásait meghatározzák. Mindezek mellett persze az életvitel – ahogy azt Weber többször is hangsúlyozza – a különböző társadalmi csoportosulások (rendek) elkülönülésének is az egyik legmeghatározóbb komponense.²¹ Látens módon tehát az életvitel olyan viszonyulásokat, értékeket és cselekvési módokat jelöl, amelyekben egyrészt egy adott társadalmi csoportosuláshoz tartozás fejeződik ki,²² másrészt viszont éppen az egyes egyének cselekvései és döntései, vagyis életvitelük révén „hozzák létre” ezeket a csoportosulásokat.²³ Ez a megközelítés a vizsgálódásaink számára elsősorban azért perspektivikus, mert lehetővé teszi a társadalmi rétegződés individuális beállítódásokra épülő vizsgálatát, amely révén nemcsak a társadalom vertikális tagolódását vagyunk képesek megragadni, hanem a horizontális – „világlátásokból” fakadó²⁴ – különbségekre is hangsúlyt fektethetünk.

Ez a fajta megközelítés persze nem idegen a hazai szociológiai hagyománytól. Az életvitelcsoportok kutatása elsősorban Losonczi Ágnes és Kemény István nevéhez köthető.²⁵ Fontos persze megjegyezni, hogy míg előbbi az *életmód*, utóbbi az *életforma* fogalmakra helyezte a hangsúlyt. Losonczi szerint az egyes egyének életmódjában a különböző intézményrendszerek és társadalmi életet behálózó struktúrák, illetve értékválasztások „válnak érzékelhetően összefüggő folyamattá”.²⁶ Kemény István²⁷ szerint pedig az életforma legmarkánsabb – azt alapjaiban meghatározó – elemei közé a lakóhely, a lakás, a tárgyi kultúra, a szokásrendszer, a társadalmi státusok, társadalmi szervezeti formák, a társadalmi ellenőrzés, a nevelés, a magatartások és gondolkodásmódok²⁸ tartoznak. Bár a weberi megközelítéssel szemben mind Losonczi, mind pedig Kemény az élet tárgyi (objektívált) tartalmaira helyezte a nagyobb hangsúlyt, elem-

²¹ Weber 1987, 198, 308.

²² Weber életvitel fogalma sokban hasonlít Ludwig Wittgenstein életforma (*Lebensform; Form of Life*) kifejezéséhez, aki *életforma* alatt azokat az emberi cselekvéseket érti, amelyekben értékek fejeződnek ki (Wittgenstein 1953). Wittgenstein szerint egy egyén világlátását az életformája határozza meg (vö. Bordács–Kollár–Sinkovics 2009).

²³ Weber 1987.

²⁴ Kollár J.–Kollárné Déri–Mák 2019.

²⁵ Bár Losonczi életmód-, Kemény pedig életformacsoportokról beszél, azonban elméleti alapvetéseik nagyban támaszkodnak Weber életvitel (és rend) fogalmára.

²⁶ Losonczi 1977, 365.

²⁷ Kemény 1972, 39.

²⁸ Szabari 2017.

zések rávilágítanak a vizsgált jelenség többkomponensű, eltérő ismérveket is figyelembe vevő megközelítésének fontosságára. Ezzel összhangban jelen kutatásunkban is több különböző dimenzió felhasználása révén konstruáltuk meg életvitelcsoportjainkat. Explicit mód kifejezve öt eltérő dimenziót rögzítettünk, amelyek közül az 1. a tőkeellátottságra, a 2. az értékrendre, a 3. a politikapreferenciákra, a 4. a globalizációhoz fűződő viszonyulásokra, az 5. pedig a jövőképre vonatkozik.

A csoportok kialakításának menete

Az életvitelt meghatározó eltérő elemek megragadása érdekében tanulmányunk első részében az egyes dimenziókon belül különböző ideáltípusokat képeztünk le,²⁹ amelyek lehetővé tették az egyes komponensek empirikus és fogalmi megragadását. A különböző ideáltípusok elhatárolása révén lehetőségünk nyílt arra, hogy megvizsgáljuk ezeknek a típusoknak kapcsolódási rendszerét, azaz felderíthettük, hogy az egyes ideáltípusok milyen affinitásban³⁰ állnak egymással, és milyen emergens életviteltípusokat konstituálnak.

²⁹ Az „ideáltípezáció” a valóságredukció egy olyan lehetséges eszköze, amely során bizonyos szempontokat felerősítve a vizsgált jelenségeket „egységes gondolati képpé” (Weber 1998) egyesítjük. Más szavakkal az ideáltípus egy olyan fogalmi vagy gondolati konstrukció, amely révén a társadalmi valóság – folyamatosan változó és felmérhetetlenül heterogén – komplexitása (empirikus vagy teoretikus vizsgálódások számára) megragadhatóvá válik. Az ideáltípus fogalmához lásd még: Mommsen 1989, 121–132; Segady 2014; Swedberg–Agevall 2016, 156–158.

³⁰ Az affinitás [választórokonság (Weber 2007), rokonlelkűség (Weber 1982, 84), fajrokonság (Weber 1923), elektív affinitás (Lakatos 2010, 103–120)] Max Weber egyik központi, ámbár konkrétan nem definiált fogalma. Az eredeti német nyelvű szövegben a *Wahlverwandtschaft* szó szerepel, amely a *Wahl* (választás) és *Verwandtschaft* (rokonság) szavak összetételéből jött létre. A kifejezés Torbern Bergman svéd kémikus *De Attractionibus electivis* című munkájának német fordításában jelent meg először, amelyben a kifejezés alatt különböző kémiai elemek kölcsönös vonzására (affinitására) utalt (Löwy 2004, 127, 93–103; Swedberg–Agevall 2016, 114–115.). A német nyelvterületen Goethe *Die Wahlverwandtschaften* (magyarul: *Vonzások és választások*) című regénye nyomán vált közismertté, amelyben a kifejezés az emberi kapcsolatok kialakulásának és felbomlásának „kémiajára” utal (Hidas 2020, 223; McKinnon 2010). Weber a fogalmat vélhetően (McKinnon 2010) innen vette át, és egyfajta „szociokémiai” reakció (Lakatos 2010) megragadására használta. Ennek legrészletesebb kifejtését Rachfahl *A protestáns etika és a kapitalizmus szellemét bíráló* írására adott válaszában (Weber 2001)

Az egyes ideáltípusok empirikus megragadása négy lépésben történt. Első lépésben az adott dimenzióhoz tartozó eltérő skálakon felvett változókat standardizáltuk, ezáltal korrigáltuk az eltérő eloszlásokból fakadó különbségeket. Második lépésben a McQueen-féle K-központú nem hierarchikus klaszterezési eljárás³¹ segítségével nagy klaszterszámú klaszterstruktúrát képeztünk le. Harmadik lépésben az így kapott centroidokat a többdimenziós skálázás³² (MDS-ALSCAL) módszerével két dimenzióban jelenítettük meg. Harmadik lépésben összevontuk a közeli klasztereket, megadva az induló klasztercentroidoknak és az összevont klaszterek centroidjainak az átlagát (amit nem vontunk össze mással, annak maradt a kapott centroidja). Ezt iterálva jutottunk el az optimális klaszterszámhoz, amely kifeszíti a vonatkozó ideáltípusok terét.³³

találjuk, amelyben arról beszél, „hogya a forma (a kapitalista gazdálkodás reformáció előtti formái) és a szellem (a hivatástudat és az aszketikus protestantizmus kapcsolatából született kapitalista mentalitás) affinitásának eredményeként jött létre az az új minőség, amelyet modern kapitalizmusként ismerünk” (Lakatos 2010, 112; Weber 2001, 75; Hidas 2020, 223). Az affinitás tehát ebben az értelemben bizonyos – önmagukban is létező – elemek kapcsolódási hajlandóságát, kölcsönös egymás iránti „vonzódását” vagy hajlamát (Kornai 2008, 8–11) jelenti. Az egymás iránt affinitást mutató elemek – amelyek lehetnek társadalmi csoportok, értékek és ideáik is – „vegyülete” révén olyan új minőségek, emergens mintázatok születnek, amelyek túlmutatnak az egyes elemek inherens tulajdonságain.

³¹ Hans Gerth (1982) szerint Lazarsfeld – aki az eljárást lényegében először alkalmazta vásárlók tipologizálására – a klaszterelemzés révén próbálta megragadni Weber tipológiai eljárásait (Füstös–Szakolczai 1998). Érdekes persze megjegyezni, hogy Lazarsfeld (Lazarsfeld–Oberschall 1965) elsősorban nem az ideáltípus fogalmából indult ki, hanem azokból a tipologizációs eljárásokból, amelyeket Weber az empirikus kutatásai során alkalmazott. Éppen ezért a klaszterelemzés önmagában nem alkalmas ideáltípusok előállítására, az ideáltípezációs folyamat eszközevé azáltal válik, hogy a létrehozott csoportokat a kutatók bizonyos ismérvek kihangosítása révén „értékelik” és értelmezik.

³² Az eljárás lényege, hogy az egyes objektumok a x-dimenziós tér pontjaiként jelennek meg, a pontok közötti távolságot pedig az egyes objektumok közötti hasonlóság vagy különbözőség alapján kell kiszámolni. Az eljárás eredménye egy olyan „térbeli ábra, amely a térképhez hasonlóan tartalmazza a pontok geometriai alakzatát” (Füstös–Kozjek–Gulyás 2018). Ez az ábra a megfigyelések látens szerkezetét, az egyes változók vagy esetek „kapcsolódási rendszerét” tárja fel. Bonyolultabban – ámbár pontosabban – fogalmazva „a sokdimenziós skálázás feladata, hogy a minimális dimenziószámú térben olyan ponthalmazt találjon, hogy a térbeli távolságok monoton függvényei legyenek az adatok közötti különbözőségeknek” (uo.).

³³ Az életvitelcsoportokat konstituáló klaszterek megoszlásához lásd: 1. melléklet.

Az egyes csoportképző dimenziók

Tőkeellátottság

A tőkeellátottság elemzésénél³⁴ Pierre Bourdieu tőkeelméletét (1997) tekintettük kiindulópontnak. Bourdieu három tőketípust különít el, amelyek révén a materiális és immateriális társadalmi erőforrásokhoz való hozzáférés modellálható. A gazdasági tőke sajátossága, hogy készpénzre (vagy termelőeszközre) váltható. A kulturális tőke három formában ragadható meg: inkorporált (elsajátított) formában, vagyis tulajdonságokként és kompetenciákként; tárgyasult formában: például könyvek, festmények birtoklásaként; valamint intézményesült formában, iskolai végzettségként vagy tudományos titulusonként. A társadalmi tőke Bourdieu definíciója szerint „azon aktuális és potenciális erőforrások összessége, amelyek a kölcsönös ismeretségek vagy elismerés többé-kevésbé intézményesült viszonyai tartós hálózatának birtoklásához kapcsolódnak, vagy másként kifejezve, olyan erőforrásokról van szó, amelyek az egy csoporthoz való tartozáson alapulnak”.³⁵ Elemzéseink során indokoltnak tartjuk egy negyedik tőketípus bevezetését is, amely reflektál a globalizált-információs korszak sajátosságaira. A társadalomtudományos gondolkodás egy meghatározó vonulata szerint aktuális és potenciális erőforrásaink és ezzel együtt életminőségünk szintje is nagyban függ attól, hogy milyen mértékben vagyunk képesek megszelídíteni az információs korszak digitális eszközeit, vagyis hogy milyen mértékben vagyunk képesek „inforgokká” válni.³⁶ Ezzel összhangban a negyedik tőketípust mi *digitális tőkének*³⁷ nevezzük.

Az egyes tőketípusokat az alábbi változók felhasználása révén operacionalizáltuk.

A vizsgálatba vont változók és tőketípusok révén négy olyan csoportot találtunk, amelyek jól reprezentálják a magyar társadalomban körülhatárolható tőkecsoportokat.

³⁴ Eltérő tőkeellátottság modellhez lásd: Bogáromi–Wurm–Pillók: *Miért nem csak a pénz számít?* (kézirat).

³⁵ Bourdieu 1997.

³⁶ Floridi 2014; Kollár J.–Kollárné–Mák 2019.

³⁷ A digitális tőkéről részletesen jelen kötet: Bukovics–Kollár D.: *Digitalizációs trendek a magyar társadalomban*.

1. táblázat: Indikátorok és tőketípusok

Tőketípus	Változó
Anyagi tőke	Egy főre eső jövedelem
	Havi megtakarítás
	Ingtatlan értéke ³⁸
Kulturális tőke	Iskolai végzettség (intézményesült)
	Legalább középfokon beszélt idegen nyelvek száma ³⁹
	(Inkorporált1)
	Színház, múzeum, könyvesbolt, könyvtár, könnyűzenei koncert látogatása
	(Inkorporált2) ⁴⁰
Könyvek száma (Tárgyasult)	
Társadalmi tőke	Van-e a baráti, ismeretségi körében országos szintű politikus, helyi szintű politikus, befolyásos vállalkozó, újságíró, egyetemi tanár, felső szintű vezető, felső szintű köztisztviselő, felső szintű rendőr, bíró, orvos? ⁴¹
Digitális tőke	Van-e a háztartásában internetezésre is alkalmas okostelefon, laptop, PC, tablet? ⁴²

Az első csoport a társadalom legszűkebb rétegét reprezentálja. A csoport tagjainak medián⁴³ egy főre jutó fizetése 110 ezer forint. Megtakarításuk jellemzően nincs. Vagyonukat az ingatlanjuk jelenti, amely átlagosan 12 millió forintot ér. Társadalmi tőkájük viszonylag alacsony, átlagosan csak minden második ember ismer a társadalmi hierarchia felső szintjein álló személyt. Kulturális tőke-ellátottságuk is kimondottan alacsony. A csoport tagjainak legjellemzőbb iskolája valamilyen szakmunkásképző vagy szakiskola, fontos azonban kiemelni, hogy bő harmaduknak még középfokú végzettsége sincs. Kiemelten alacsony arányban beszélnek idegen nyelveket, és azok, akik beszélnek, legfeljebb csak alacsony szintűen.

³⁸ Vizsgálataink során megkérdeztük, hogy hány négyzetméteres az az ingatlan, amiben a válaszadó jelenleg él. Mivel a négyzetméterárak nagyon nagy szóródást mutatnak, ezért a vonatkozó értékeket az adott megye községi/városi/megyeszékhelyi négyzetméteráraival súlyoztuk. Végül pedig kizártuk azokat a válaszadókat, akik bérlik az ingatlanjukat.

³⁹ Indexszám.

⁴⁰ Főkomponens.

⁴¹ Indexszám.

⁴² Indexszám.

⁴³ Az átlagot (számtani közép) erősen befolyásolják a szélsőértékek, éppen ezért szerencsésebbnek tartottuk a medián értéket feltüntetni.

2. táblázat: Tőkecsoportok – klaszter

		ALSÓ TÁRSADALMI CSOPORT	ALSÓ- KÖZÉPSŐ TÁRSADALMI CSOPORT	FELSŐ- KÖZÉPSŐ TÁRSADALMI CSOPORT	FELSŐ TÁRSADALMI CSOPORT	TELJES MINTA
Gazdasági tőke	Egy főre eső jövedelem a megkérdezett háztartásában (medián)	110 000 Ft	140 000 Ft	166 667 Ft	1 725 000 Ft	120 000 Ft
	Megtakarítás (havi jövedelem medián %-a)	0%	10%	10%	20%	0%
	Ingatlan értéke (millió forint)	12	17	20	24	14,4
Társadalmi tőke	Kapcsolatok száma	0,4	2,4	2,1	5,6	1,4
	Diplomások aránya	2%	22%	45%	71%	17%
	Legfeljebb nyolc általános	34%	6%	6%	4%	20%
	Legjellemzőbb végzettség	Szakiskola vagy szakmunkás	Érettségi	Egyetem vagy főiskola	Egyetem vagy főiskola	Érettségi
	Idegennyelv-tudás	14%	41%	98%	91%	40%
	Színház (évente legalább egyszer)	14%	52%	59%	81%	35%
	Múzeum (évente legalább egyszer)	14%	53%	56%	78%	34%
Digitális tőke	Laptop (birtoklás)	37%	87%	86%	89%	60%
	Okostelefon (birtoklás)	56%	92%	92%	92%	73%
	Tablet (birtoklás)	11%	45%	41%	60%	27%
	Tanulók aránya a klaszterben	2%	3%	11%	6%	4%
	Nyugdíjasok aránya a klaszterben	30%	16%	7%	11%	21%

A csoport tagjainak mindössze 14 százaléka jár legalább évente színházba vagy múzeumba. Digitális tőke-ellátottságuk szignifikánsan alacsonyabb az átlagnál, pusztán minden második csoporttag rendelkezik internet-elérésre képes okostelefonnal, és csak minden harmadik embernek van laptopja.

Az alsó-középső társadalmi csoportba tartozók az elsővel szemben minden tőketípus esetén az átlagnál magasabb értékeket vesznek fel. Egy főre eső jövedelmük átlagosan 140 ezer forint, és bevételük 10 százalékát jellemzően félre is tudják tenni, ingatlanjuk átlagos értéke pedig 17 millió forint. Kiterjedt társadalmi hálózattal rendelkeznek, átlagosan

több mint két magas társadalmi pozícióhoz van kapcsolatuk. Kulturálistőke-ellátottságuk is jobb az átlagosnál, legjellemzőbb végzettségük az érettségi, de a csoporttagok 22 százaléka diplomás. Elsődleges hátrányuk az alacsony szintű idegennyelv-tudás: pusztán minden második csoporttag beszél valamilyen idegen nyelvet. Az átlagosnál intenzívebb kultúra-fogyasztók, az emberek több mint 50 százaléka legalább évente egyszer ellátogat színházba vagy múzeumba. Digitálistőke-ellátottságuk magasnak mondható, lényegében minden csoporttag rendelkezik okostelefonnal és lappal is. Összességében tehát a csoport tagjai az átlagosnál jobb helyzetben élnek, elsősorban a nyelvtudás és az iskolai végzettség dimenziójában maradnak el a felső középszintű tagjaitól.

A felső-középső társadalmi csoportba tartozók jó anyagi helyzetben élnek: egy főre eső jövedelmük átlagosan 166 ezer forint, havi jövedelmük 10 százalékát félre tudják tenni, lakóingatlanjuk értéke pedig 20 millió forint körül mozog. Bár társadalmi tőkéjük valamivel alacsonyabb, mint az alsó vagy felső társadalmi csoportba tartozóké, így is átlagosan két magas pozícióhoz van közvetlen kapcsolatuk. Kulturálistőke-ellátottságuk magas, minden második ember felsőfokú végzettséggel rendelkezik, és kiemelkedően jól beszélnek idegen nyelveket is, illetve minden második csoporttag évente legalább egyszer elmegy színházba vagy múzeumba. Digitálistőke-ellátottságuk jóval magasabb az átlagosnál, 86 százaléknak van laptopja és 92 százaléknak internetelésre alkalmas okostelefonja. Összességében tehát a csoportot magas szintű tőkeellátottság jellemzi, amely egy felső középszintű életmód körvonalait rajzolja ki.

A felső társadalmi csoport lényegében az első komplementere. A tagok átlagos egy főre eső jövedelme (medián) 1,725 millió forint. Havi jövedelmük egyötödét félre tudják tenni, és ingatlanjuk értéke (24 millió forint) is jócskán meghaladja az átlagosat. Erősen kiterjedt a társadalmi hálózatuk, átlagosan hat magas pozíciótypushoz van közvetlen kapcsolatuk. Kulturálistőke-ellátottságuk is kiemelkedően magas mind az inkorporált, mind pedig az intézményesült forma esetén. A legjellemzőbb végzettségi típus az egyetemi vagy főiskolai diploma, amellyel a csoporttagok több mint 71 százaléka rendelkezik. Kiemelten nagy arányban és jól beszélnek idegen nyelveket, jellemzően nem is csak egyet. Intenzív magaskultúra-fogyasztók, rendszeresen járnak színházba és múzeumba is. Digitálistőke-ellátottságuk kiemelkedő, lényegében minden csoporttagnak van okostelefonja és laptopja. Összességében tehát a csoport tagjai minden vizsgált dimenzió szerint kiemelkedően jó helyzetben élnek, nagyon magas gazdasági, kulturális, társadalmi és digitális tőkével rendelkeznek.

3. táblázat: Tőkecsoportok és munkajelleg (korrigált standardizált reziduálisok⁴⁴)

	ALSÓ TÁRSADALMI CSOPORT	FELSŐ TÁRSADALMI CSOPORT	FELSŐ-KÖZÉPSŐ TÁRSADALMI CSOPORT	ALSÓ-KÖZÉPSŐ TÁRSADALMI CSOPORT
Még sosem dolgozott	-11	0,5	19,7	-5,7
Gazdálkodó, őstermelő (mezőgazdaságban)	3,5	-1,8	-4,2	0,5
Fizikai munkát is végző kis-vállalkozó (iparos, kereskedő)	-1	-1,3	-6,5	7,7
Szellemi szabadfoglalkozású	-13,8	8,8	5,8	7,3
Egyéb vállalkozó	-14,8	8,1	3,9	10,4
Felső vezető (osztályvezető felett)	-12,7	17,1	8	0,6
Középszintű vezető (osztályvezető)	-17,9	8,2	15,4	3,3
Alsó vezető (osztályvezető alatt)	-12,8	4	8,6	5,4
Közvetlen termelésirányító („kékgalléros” beosztottakkal, például művezető)	-2,6	-1,4	-2,3	5,7
Diplomához kötött szellemi foglalkozású	-44,5	19,8	41	5,9
Egyéb szellemi (diploma nélküli) foglalkozású	-20,8	-3,8	10	16,4
Szaktanácsos (nem mezőgazdasági)	31,9	-13,6	-28,6	-5,3
Betanított munkás (nem mezőgazdasági)	36,3	-9,6	-21,6	-18,3
Segédmunkás (nem mezőgazdasági)	23,9	-5,1	-12,7	-14
Mezőgazdasági fizikai	15,3	-1,3	-9,9	-8
Közmunkás	11,6	-2,7	-5,8	-7
Diákmunkás	-8,2	5,6	9,6	-1,5
Nem tudja	1,4	-1,3	-1,2	0
Nem válaszol	-0,3	-1,5	-1,6	2,5

⁴⁴ A korrigált standardizált reziduálisok (*adjusted standardized residuals*) a megfigyelt és a várható értékek közötti különbségek mértékét mutatják. Ha az érték alacsonyabb, mint -2 , akkor a megfigyelt esetek száma kisebb, mint a várt gyakoriság, ha pedig $+2$ -nél nagyobb, akkor a megfigyelt esetek száma magasabb a várt gyakoriságnál (<https://www.ibm.com/support/pages/interpreting-adjusted-residuals-crosstabs-cell-statistics>).

Eredményeinket árnyalva a kinyert csoportokat Ferge Zsuzsa munkajellegcsoport tipológiájával is összevetettük. A fenti táblázat tanúságai szerint az alsó társadalmi csoportba tartozók a mintaátlagnál sokkal nagyobb arányban dolgoznak szakmunkásként, segédmunkásként és betanított munkásként. Az alsó-középső társadalmi csoport tagjai jellemzően valamilyen diploma nélküli szellemi munkát végeznek, de kiemelten nagy számban dolgoznak vállalkozóként is. A felső-középső csoport tagjainak többsége diplomához kötött szellemi munkát végez, de a mintaátlagnál nagyobb arányban dolgoznak középszintű vezetőként is. A felső társadalmi csoport tagjai ehhez hasonlóan jellemzően diplomához kötött szellemi munkát végeznek, vagy felső szintű vezetőként dolgoznak.

Értékek

Vizsgálódásaink következő részében a magyar társadalom értékrendbéli jellemzőit tekintjük át röviden, majd felderítjük, hogy milyen ideáltípusok különíthetők el. Az értékutatások célja, hogy felderítsék az egyes társadalmak, társadalmi csoportok világlátásának és beállítódásainak sajátos mintázatait.⁴⁵ Az értékpszichológia egy meghatározó hagyománya abból a megfontolásból indul ki, hogy az értékek:

- vélekedések;
- elérendő célokra vonatkoznak;
- nem csupán bizonyos helyzetekre vonatkoznak;
- standardokként vagy kritériumként szolgálnak;
- fontosságuk szerint rendezettek;
- több értékhez viszonyított fontosságuk szerint „irányítják” a cselekvést.⁴⁶

Ezekkel az alapvetésekkel összhangban jelen fejezet célja, hogy feltárjuk, az „általános” értékek terében milyen különböző ontológiájú társadalmi csoportok ragadhatók meg.

⁴⁵ Az értékek és az értékelmélet részletes tárgyalásához lásd Zenovitz–Kollár D.: *Értékváltozás és értékalkatok Magyarországon* (kézirat), illetve Simon–Kurucz: *Családról családra – értékek állandósága és változása a magyar családok körében* (kézirat).

⁴⁶ Schwartz 2012.

Elemzéseink során hét explicit emberi értéket kérdeztünk le,⁴⁷ melyek hierarchiáját az alábbi táblázat szemlélteti.

**4. táblázat: Értékpreferenciák
(Mennyire fontosak az Ön számára az alábbiak?)**

Érték	Átlag
Család	4,75
Szabadság	4,45
Nemzethez tartozás	4,06
Önmegvalósítás	4,06
Kreativitás	3,93
Új helyek, kultúrák megismerése, utazás	3,59
Vallásos hit	2,76

Eszerint a magyar társadalom számára a legfontosabb érték a család – a megkérdezettek 82 százaléka számára nagyon fontos, 13 százaléka számára pedig inkább fontos. A következő a szabadság – 61 százalék számára nagyon fontos, 21 százalék számára pedig inkább fontos. Az értékrangsor másik végén a vallásos hit található, amely viszont a megkérdezettek 45 százaléka számára inkább nem vagy egyáltalán nem fontos. A második legkevésbé fontosnak tűnő érték pedig az új helyek és kultúrák felfedezése, amely összességében mégis inkább a társadalmi szinten fontos értékek közé sorolható.

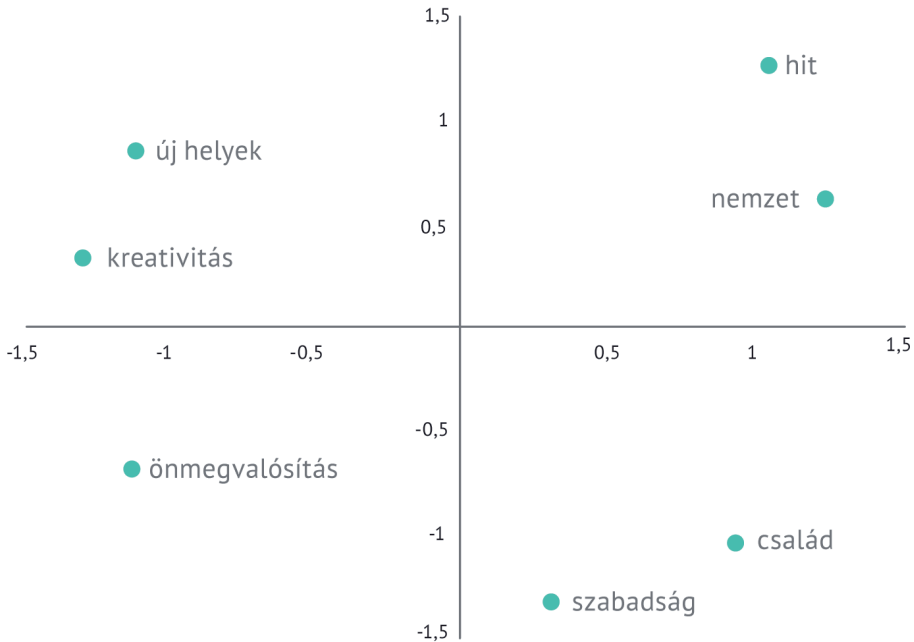
Az adatok mélyebb megértése érdekében a többdimenziós skálázás módszerét (MDS-ALSCAL) felhasználva két dimenzióban jelenítettük meg az értéktér.⁴⁸ A függőleges tengely mentén az értéktér két jól elkülöníthető dimenzióra szakad. A bal oldali térrészen az individuális jellegű értékek: önmegvalósítás, kreativitás, új helyek felfedezése, a jobb oldali térrészen pedig a közösségi értékek: hit, nemzet, család, szabadság lokalizálhatók.

⁴⁷ Bauer 2002, 195–208.

⁴⁸ Az egyes értékeken ipszatív transzformációt végeztünk. „A fogalmat Catell (1944) vezette be (a latin *ipse* »ő, maga«] szóból) egy változóhalmaz értékeinek a megfigyelési egységek átlagaihoz történő centrírozására. Az ipszatív transzformációt Horst (1965) jobb oldali centrírozásnak nevezte, megkülönböztetve a változók normatív transzformálásától, amikor a változókat saját átlagukhoz centrírozzuk, amit bal oldali centrírozásnak nevezett.” (Füstös-Kozjek-Gulyás 2018.)

Magyarország értéktere, MDS

1. ábra

Forrás: Századvég, saját számítás

Első ránézésre érdekesnek tűnhet, hogy a szabadság a magyar értéktérben a közösségi értékek között – a család mellett – található, Magyarország történelmi jellegzetességeit ismerve azonban nem meglepő ez az együtt járás. A szabadság és a család értékcsoportja a *szabadság, szerelem*⁴⁹ forradalmi töltetű jelszavának sajátos parafrázisát adja, amely jól tükrözi a hazai néplélek sajátosságait. Ezzel mintegy összhangban kimutatható, hogy a közösségi értékek – a vallásos hitet leszámítva – összességében fontosabbak a magyar társadalom számára, mint az egyéni önmegvalósítás különböző értékei. Ezt az állítást azonban árnyalja, ha az ellentétes érték régiók közötti preferenciakülönbségeket vizsgáljuk meg. Mérvadó eltéréseket a „család–szabadság” és az „új helyek–kreativitás” tengely két szélső pólusa között figyelhetünk meg, előbbi átlagosan 0,84 ponttal fontosabb a magya-

⁴⁹ Vö. Petőfi Sándor: *Szabadság, szerelem!* (1847).

rok számára. Kevésbé figyelhetünk meg markáns különbségeket a másik, az „önmegvalósítás és hit–nemzet” szélső pólusok értékei által kifeszített tengelyen. Az önmegvalósítás lényegében azonos mértékben fontos a válaszadók számára, mint a nemzethez tartozás, és szignifikánsan fontosabb, mint a vallásos hit. Mindezek alapján a magyar társadalmat egy sajátos értékpluralitás jellemzi, amelyben bár kiemelten fontosak a család, a szabadság és a nemzethez tartozás transzcendens veretű értékei, az emberek nem kívánnak lemondani az önmegvalósítás lehetőségéről sem.

5. táblázat: Értékklaszterek Magyarországon⁵⁰

Érték	Hitcentrikus	Családcentrikus önmegvalósító	Tradicionalista	Nemzetcentrikus önmegvalósító
Hit	0,7841928	-0,6207965	0,7110204	-0,9911055
Család	-0,6481225	0,3393578	0,6909858	-0,0379701
Nemzet	-0,1848413	-1,353454	0,5897906	0,5304562
Szabadság	-0,6656485	0,5537137	0,3283108	0,1369502
Kreativitás	-0,0247201	0,5554085	-0,8085091	0,3040545
Önmegvalósítás	-0,2121083	0,7225186	-0,6586948	0,3047751
Új helyek	0,294179	0,3476151	-1,0730301	0,3171551

Ha célunk nem a társadalmi szintű értékjellemzők leírása, hanem különböző ideáltípusok elkülönítése, akkor négy markánsan elváló csoportot rögzíthetünk. Az első csoport számára – a mintaátlaghoz képest – kiemelten fontos érték a vallásos hit⁵¹ – a csoport tagjainak 84 százaléka vagy egyházhoz tartozónak, vagy a maga módján vallásosként jellemezte magát –, ezzel szemben az átlagosnál kevésbé fontos számukra a család és a szabadság. Bár felmerül, hogy a csoport egyfajta ortodox vallásosságot reprezentál – amelyben a családi és a vallási közösség komplementer életvilágként értelmezhető –, a „valóságban” az értékpreferencia-sorrend alapján megállapítható, hogy a csoport számára kiemelten fontosak a család, a szabadság és a kreativitás értékei is. Ez az eredmény éppen a vallásosság egyfajta formaváltozását sugallja, amelynek textusában megférnek egymás mellett a vallás, a szabadság, a család, a kreativitás és az önmegvalósítás értékei is.

⁵⁰ A táblázatban az egyes értékek mintaátlagtól vett eltérését tüntettük fel.

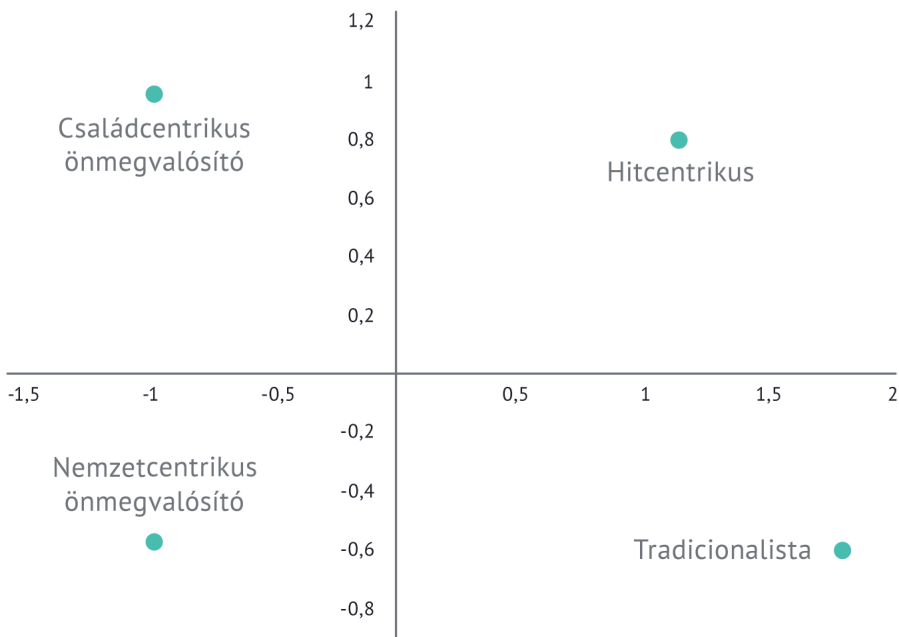
⁵¹ Az életvitelcsoportok valláshoz fűződő viszonyához lásd: Gyorgyovich: *Magyarország vallásossága az életvitelcsoportok tükrében* (kézirat).

A második csoportban az átlagosnál sokkal kevésbé fontosak a hit és a nemzethez tartozás értékei. A hagyományos és modernista (bizonyos szempontból tekintélyelvű) értékek helyett a csoport számára az önmegvalósítás különböző mintázatai és a család transzcendens dimenziója a legmeghatározóbb.

A harmadik csoport számára ezzel szemben éppen az önmegvalósítás értékei a kevésbé jelentősek. A nemzethez és a valláshoz tartozás külső referenciát nyújtó keretein túl a család és a szabadság értékei hangsúlyosak. A csoport egyfajta poszttradicionális létmód ideáltípusát jeleníti meg, amelyben az egyéni életvilág feloldódik a szűkebb és tágabb közösségi ontológiák terében. A negyedik csoport tagjai számára az átlagosnál sokkal fontosabbak a nemzethez tartozás és az önmegvalósítás különböző értékei. A csoport tagjai számára a nemzethez tartozás kollektív élménye az individuális önmegvalósítás értékeivel vegyül.

Magyarország értékcsoportjainak egymáshoz fűződő relációja, MDS

2. ábra

Forrás: Századvég, saját számítás

Ha ez egyes ideáltípusok relációját a kétdimenziós térben ábrázoljuk, jól kivehetővé válnak a klaszterter sajátosságai. A bal oldali térrészen elhelyezkedő két klaszter esetén kiemelten hangsúlyos az individuális önmegvalósítás, azonban míg a felső térrészen elhelyezkedő családcentrikus önmegvalósító klaszter tagjai számára az önmegvalósítás közösségi világát a család mikrokozmosza jelenti, addig a nemzetcentrikus klaszter tagjainak identitásépítése a nemzet tágabb kontextusában tükröződve valósul meg. Ezzel szemben a jobb oldali térrészen elhelyezkedő két klaszter esetén az önmegvalósítás helyett a hit és a nemzethez tartozás kollektív – egyéni törekvéseket átkeretező – élményei a dominánsak. Mindazonáltal a felső térrészen elhelyezkedő csoport tagjai egy olyan posztmaterialis értékrendet tükröznek, amelynek textusában a (vallási) közösséghez tartozás kollektív élménye nem zárja ki az egyéni sajátosságok autentikus kifejezését. Az alsó térrészen elhelyezkedő klaszter tagjai ilyen szempontból „zártabbak”, életviláguk határát külső referenciapontok (nemzet, vallás, nemzet-vallás) rögzítik. Ezzel összhangban, ha a klaszterter dimenziót vertikálisan szemléljük, egyfajta nemzeti–univerzalista értékduálon keresztül értelmezhetjük az alsó és felső térrészeket.

Globalizációhoz fűződő viszonyulások

Elemzésünk következő részében a globalizációhoz fűződő viszonyulások hazai tendenciáinak felderítésére, illetve ideáltípusainak elkülönítésére vállalkozunk. A vonatkozó attitűdük vizsgálatát a jelenkori társadalmak globalizált, „hálózatos”⁵² jellege teszi indokolttá, amely alapjaiban határozza meg önmagunkhoz és a világhoz fűződő viszonyulásainkat is. Bár a globalizációs mozgások számtalan értelmezési⁵³ és értékelési⁵⁴ pályát mélyítettek el a társadalomtudományokban,⁵⁵ jelen tanulmányukban nem vállalkozhatunk ezeknek a diskurzusoknak a szisztematikus rendezésére. Ebben a fejezetben pusztán arra szorítkozunk, hogy röviden áttekintsük: a lakosság sajátos ön- és világpercepciójában, illetve fogyaszt-

⁵² Castells 2005.

⁵³ Appadurai 1996; Jones 2010; Beck–Giddens–Lash 1994.

⁵⁴ Beck 2000.

⁵⁵ Kollár D. 2019a.

tásra vonatkozó attitűdjeiben milyen mértékben és milyen ideáltipikus formákban jelenik meg a globalizáció.

A globalizációhoz fűződő attitűdök mérésére a Lingjiang Tu és szerzőtársai (2011) által létrehozott és Katerina Makri és szerzőtársai (2019)⁵⁶ által kiegészített skála egy módosított – és hazai viszonyokra adaptált – változatát használtuk fel, amelynek elsődleges célja a globális és lokális fogyasztói identitások empirikus megragadása volt.

6. táblázat: Globalizációhoz fűződő viszonyulások

Állítás	Átlag
Magyarként tekintek magamra.	4,53
Fontos számomra, hogy tájékozódjak a Magyarországon zajló eseményekről.	3,96
Úgy vélem, az embereknek jobban meg kell ismerniük, hogy Magyarország milyen kapcsolatban áll a világ többi részével.	3,84
Fontos számomra, hogy tájékozódjak a világban zajló eseményekről.	3,832
Fontosak számomra a helyi tradíciók.	3,66
Fontos számomra, hogy magyar termékeket vásároljak.	3,65
Világpolgárként tekintek magamra.	2,98
Fontosnak tartom, hogy igazodjak a világdívathoz.	2,57

Az eredmények alapján a magyar társadalom tagjainak önképét legmarkánsabban éppen magyarságuk tudata és annak megélése határozza meg. A három legpreferáltabb érték közé a „magyarként tekintek magamra”, a „fontos számomra, hogy tájékozódjak a Magyarországon zajló eseményekről” és az „úgy vélem, az embereknek jobban meg kell ismerniük, hogy Magyarország milyen kapcsolatban áll a világ többi részével” állítások kerültek. A három állítás bizonyos szempontból a magyarságtudat három dimenzióját reprezentálja: az első egyfajta absztrakt identitást rögzít (amelynek magas preferáltsága magától értetődő), a második egyfajta lokális intellektuális reflexivitást reprezentál, a harmadik pedig Magyarország globalizált világhoz fűződő relációját tematizálja. A lakosság életstílusának kevésbé hangsúlyos elemei közé tartoznak a nemzeti identitás megélésének performatív aktusai, ezt megerősíti a helyi tradíciók fontosságának és a magyar termékek vásárlásának alacsonyabb preferenciaszintje is. Mindezek alapján elmondható, hogy a magyarságtudat

⁵⁶ Lingjiang–Adwait–Yinlong 2012; Makri–Papadas–Schlegelmilch 2019.

a lakosság *életstílusában* elsősorban absztrakt szinten ragadható meg a lehangsúlyosabban. A globalizált világpolgári életstílus sokkal kevésbé meghatározó, elsősorban nem az identitásban („világpolgárként tekintek magamra”) és nem a fogyasztási szokásokban („fontosnak tartom, hogy igazodjak a világdívatához”) mutatkozik meg, hanem a tájékozódás absztrakt szintjén ragadható meg.

7. táblázat: Globalizációs csoportok

	Világpolgárok	Trendvadászok	Lokalizált trendfogyasztók	Reflektív patrióták
Világpolgárként tekintek magamra.	0,8835	0,7569	-0,7276	-1,258
Magyarként tekintek magamra.	0,0599	-0,6207	0,5017	0,4043
Fontos számomra, hogy tájékozódjak a világban zajló eseményekről.	0,2144	-0,1285	-0,3438	0,3109
Fontos számomra, hogy tájékozódjak a Magyarországon zajló eseményekről.	0,1993	-0,2786	-0,2658	0,4754
Fontosak számomra a helyi tradíciók.	-0,1831	-0,1838	0,0006	0,4385
Fontosnak tartom, hogy igazodjak a világdívatához.	-0,971	1,1123	0,4621	-1,1879
Úgy vélem, az embereknek jobban meg kell ismerniük, hogy Magyarország milyen kapcsolatban áll a világ többi részével.	0,1597	-0,1671	-0,2321	0,3151
Fontos számomra, hogy magyar termékeket vásároljak.	-0,2151	-0,1601	0,0774	0,3619

A társadalmi szinten rögzített mintázatokat persze erősen árnyalja, ha a különböző ideáltípusok sajátosságait vizsgáljuk meg. Az értékrendi vizsgálatokhoz hasonlóan a globalizációhoz fűződő viszony kapcsán is négy markánsan körülhatárolható ideáltípust különböztethetünk meg. Az első csoport életstílusát egyfajta polgári milió határozza meg. Fontos számukra, hogy mind az ország, mind a világ dolgaiban tájékozottak legyenek, identitásukban pedig a magyarságtudat mellett a világpolgári lét is meghatározó súllyal van jelen. A második csoport számára sokkal kevésbé hangsúlyosak a helyi viszonyok, életstílusuk egyfajta globalizált trendvadászatként⁵⁷ írható le, amelynek textusában a minőség keresése

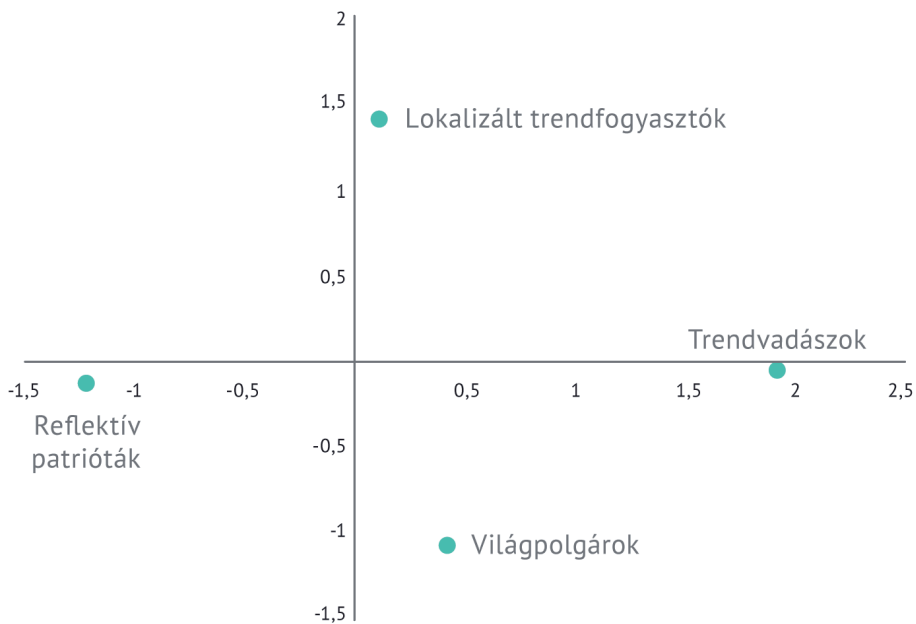
⁵⁷ Az elnevezés William Gibson (2004) azonos című regényére utal (eredeti címe *Pattern Recognition*).

felülírja a lokális kötődéseket. A harmadik csoport számára kevésbé meghatározók a globális viszonyok, elsősorban a magyarságtudat absztrakt formája domináns, performatív aktsaikban azonban a helyi kötődések elősorban a fogyasztásban megragadható ápolása mellett szívesen nyitnak a globális trendek felé is. A negyedik csoport számára ezzel szemben lényegében csak a helyi viszonyok hangsúlyosak, életstílusuk meghatározó elemei közé tartozik a magyarságtudat absztrakt és performatív megélése is.

A vázolt ideáltípusok relációja jól kivehető a fenti ábrán. Eszerint két-két klaszter egymás komplementereként is értelmezhető. A trendvadászok csoportja a nemzettudatosok komplementere; a világpolgár klaszter pedig a lokalizált csoport ellentéte. Míg a függőleges tengely mentén elsősorban a globalizációhoz fűződő viszony absztrakt elemei (magyarságtudat vagy világpolgári lét) differenciálnak, addig a vízszin-

Globalizációs csoportok egymáshoz fűződő relációja, MDS

3. ábra

Forrás: Századvég, saját számítás

tes tengely mentén az életstílus performatív elemei (fogyasztás) jelentik a legmarkánsabb különbséget. Jól látható továbbá, hogy a klaszterter két szimmetrikus részre bomlik. A bal alsó saroktól a jobb felső sarokig tartó átló által kettészelt tér bal oldali részén az elsősorban lokális életstílust követő két klaszter foglal helyett, a jobb oldalon pedig a globális világ körforgásába becsatornázott csoportok találhatók. Eszerint tehát a magyar társadalom két nagy csoportra – globalizáltak és lokalizáltak – szakad. Ezt a diagnózist valamiképp árnyalja, hogy a lokalizált trendfogyasztók csoportja erősen lokalizált identitástudata mellett is szívesen nyit a globális trendek felé, a világpolgárok ideáltípusa pedig globalizált miliője mellett is fontosnak tartja a magyarságtudat megélését.

Politika

A következőkben arra vállalkozunk, hogy a politikai tér olyan ideáltipikus törésvonalait rajzoljuk körül, amelyek képesek meghaladni a bal–jobb, liberális–konzervatív – egyesek szerint mára már közhellyé fakult – oppozícióját.⁵⁸ Célunk persze nem az, hogy dekonstruáljuk ezeket a közismert kategóriákat, hanem az, hogy árnyalt képet adjunk a kategóriák interpretációs terének sokszínűségéről, amely révén hatékonyabban konceptualizálhatjuk a különböző – az egyéni életvitelt is meghatározó – ideológiai preferenciákat. Vizsgálataink fókuszában az alábbi hat szemantikus differenciálskála áll:

8. táblázat: **Politikai preferenciák**

Állítás	Átlag
Liberális-konzervatív	0,01
Baloldali-jobboldali	0,33
Mérsékelt-radikális	-0,83
Hagyománykövető-modern	-0,02
Nemzetben gondolkodó - emberiségben gondolkodó	0,45

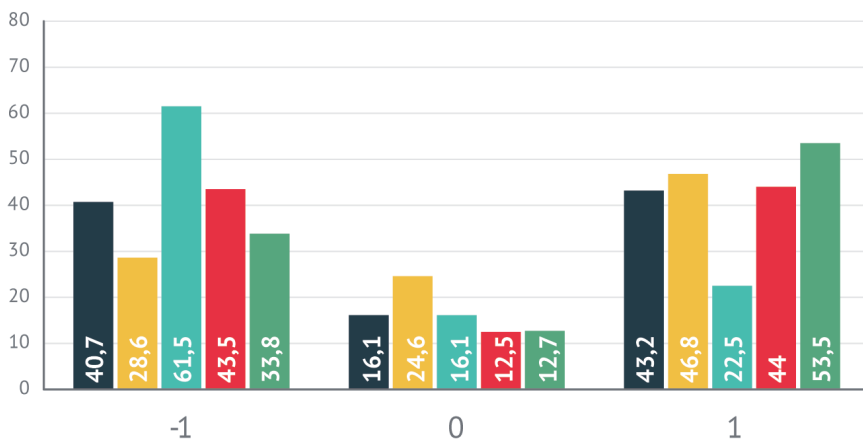
⁵⁸ A politikai preferenciákról lásd jelen kötet: Makay–Stefkovic *Mi oszt meg minket?* című tanulmányát. Szakolczai 1994, 114.

A fenti táblázat az egyes itemekre vonatkozó átlagokat reprezentálja. Eszerint a magyar társadalom erősen megosztott a liberális–konzervatív, illetve a hagyománykövető–modern tengely mentén. A nullaközeli átlagérték azt sugallja, hogy a változók eloszlása erősen normáeloszlást követ, amely a középérték mentén csúcsosodik, és a szélsőértékek egyenletesen szóródnak mindkét irányba. Ezzel szemben a baloldali–jobboldali, mérsékelt–radikális, nemzetben gondolkodó – emberiségben gondolkodó skálák kapcsán az eredmények elütnek a középértéktől. Társadalmi szinten szemlélve elmondható, hogy a lakosság túlnyomó többsége inkább jobboldali, inkább mérsékelt és inkább gondolkodik emberiségben, mint nemzetben.

Politikai preferenciák, eloszlás (%)

4. ábra

- Liberális/Konzervatív ● Baloldali/Jobboldali ● Mérsékelt/Radikális
- Hagyománykövető/Modern ● Nemzetben gondolkodó/Emberiségben gondolkodó

Forrás: Századvég, saját számítás

Az átlagokat árnyalja a fenti ábra, amely a változók eloszlását három kategóriában szemlélteti. Eszerint a lakosság 40,7 százaléka tekinti magát liberálisnak, 43,2 százaléka pedig konzervatívnak. A megkérdezettek többsége, 61,5 százaléka mérsékelt, 22,5 százalék pedig saját bevallása szerint radikális. Közel 20 százalékponttal nagyobb arányban vannak

azok, akik emberiségben gondolkodnak, és hasonló arányban reprezentáltak felül a jobboldaliak is. A hagyománykövető–modern skála mentén lényegében egyenlő arányban oszlik meg a lakosság: 43,5 százalék hagyománykövető, 44 százalék pedig modern.

9. táblázat: Politikai csoportok

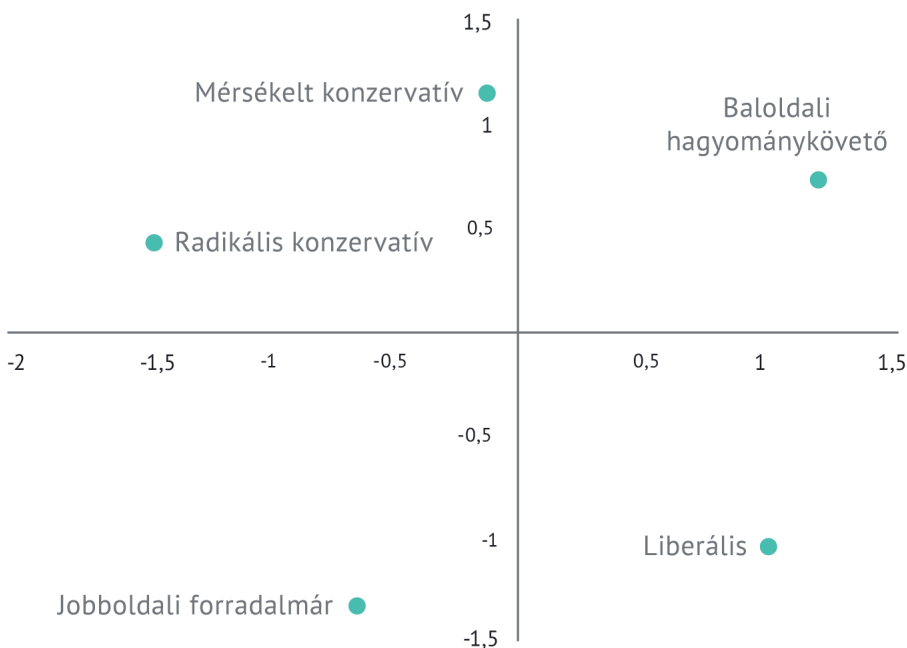
	Liberális	Baloldali hagyománykövető	Mérsékelt konzervatív	Radikális konzervatív	Jobboldali forradalmár
Liberális/Konzervatív	-0,7977448	-0,1257132	0,6511513	0,3928783	0,4815675
Baloldali/Jobboldali	-0,2120869	-1,0614874	0,6812781	0,5581831	0,4518221
Mérsékelt/Radikális	-0,2933013	-0,4391064	-0,6792854	1,2389613	0,964607
Hagyománykövető/Modern	0,7828469	-0,8360853	-0,6575452	-0,4360981	0,6069408
Nemzetben gondolkodó/ Emberiségben gondolkodó	0,2653348	-0,2094814	-0,5371697	-1,1674231	0,7273319

A korábban elmondottakból is látszik, hogy a magyar lakosság politikai preferenciái erősen heterogének. Ezzel összhangban célunk az volt, hogy körülrajzoljuk azokat az ideáltípusokat, amelyek kifesztik a politikai preferenciák terét. Elemzéseink során öt csoportot különítettünk el. Az első csoport egyfajta liberális szemléletet tükröz. A válaszadók az átlagosnál sokkal nagyobb arányban jellemezték magukat liberálisként és modernként. Valamivel felülreprezentáltabb körökben a mérsékelt szemlélet, az emberiségben gondolkodás és a baloldali orientáció, azonban ezek a mintázatok már sokkal kevésbé hangsúlyosak. Ezek az eredmények – elsősorban a bal–jobb skála átlag körüli értéke – azt sugallják, hogy Magyarországon nincs olyan politikai párt, amely a liberális eszmét hatékonyan reprezentálná. A második csoport kapcsán több szempontból is eltérő mintázatokot ragadhatunk meg. A csoport tagjai erősen baloldaliként és hagyománykövetőként tekintenek magukra. Az átlagosnál nagyobb arányban tartják magukat liberálisnak, nemzetben gondolkodónak és mérsékeltnek is. Szemben tehát a liberális klaszterrel, ennél a csoportnál nem az ideológiai elköteleződés (liberális–konzervatív) a domináns, hanem a politikai oldalhoz tartozás. A harmadik csoport tagjai az ideológiai dimenziók mentén a konzervatív, a pártpreferenciák szerint pedig a jobboldalhoz sorolják magukat. Jellemzően mérsékeltként, hagyománykövetőként és nemzetben gondolkodóként tekintenek magukra. Összességében tehát egyfajta jobboldali–konzervatív polgári szemléletet reprezentálnak. Ezzel szemben a negyedik csoport egyik legfőbb sajátsze-

rűsége, hogy radikálisként tekint magára. A mérsékelt (fontolva haladó) konzervativizmus helyett egyfajta nemzeti forradalom víziójával azonosulnak. Az ötödik klaszter bizonyos értelemben az előbbi csoport egy sajátos komplementere. Bár a két csoport habitusa hasonló (jobboldali, konzervatív, radikális öntudat), a célok alapvetően eltérnek. Míg a radikális konzervatív klaszter számára a cél egyfajta nemzeti vízió megvalósítása, addig a jobboldali forradalmár csoport tagjait egyfajta modernizált „világ-társadalom” képe mozgatja.

Politikaipreferencia-csoportok egymáshoz fűződő relációja, MDS

5. ábra

Forrás: Századvég, saját számítás

Az egyes ideáltípusok egymáshoz fűződő relációját jól szemlélteti a fenti ábra. Eszerint a függőleges tengely értelmezhető a hagyománykövető-nemzetben gondolkodó, illetve a modern–emberiségben gondolkodó preferenciák oppozíciójaként is. Míg a jobboldali forradalmárok és a liberálisok modern emberiségben gondolkodóként tekintenek magukra, addig a radi-

kális konzervatívok, a mérsékelt konzervatívok és a baloldali hagyománykövetők hagyománykövető nemzetben gondolkodóként. Az alsó térfélen a két csoport közti differenciát elősorban a politikai horizont (liberális–konzervatív) és a habitus (mérsékelt–radikális) jelenti. A három felső csoport közötti differenciát részben a habitus, részben pedig a politikai és pártpreferenciák határozzák meg a legmarkánsabban. A baloldali hagyománykövetők és a mérsékelt konzervatívok alapvetően mérsékelt módon szeretnék érvényre juttatni (eltérő) politikai céljaikat. A radikális konzervatívok azonban a jobboldali forradalmárokhoz hasonlóan radikális eszközök mentén képzelik el víziójukat. Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a hazai politikai tér erősen differenciált mind az általános eszmék, mind a politikai ideológiák és pártpreferenciák, mind pedig a (politikai) habitus szintjén.

10. táblázat: Politikai preferenciacsoportok és pártpreferencia⁵⁹

	Liberális	Baloldali hagyomány	Mérsékelt konzervatív	Radikális konzervatív	Jobboldali forradalmár
Fidesz-KDNP	-17	-29,4	36,1	11,2	4,7
DK	-1,4	23,9	-14,6	-3,6	-5,3
MSZP-PM	-2,9	23,6	-12,4	-4,2	-5
LMP	5,3	4	-6,1	-1,5	-2,9
Jobbik	-4,1	-3,7	-5,6	8,3	7,6
Momentum Mozgalom	15,1	-1	-8,8	-6,6	-2,4
Mi Hazánk Mozgalom	-4,1	-3,2	0,8	6,5	2,2
Más létező párt	1,5	0,8	-2,9	-2,1	2
Nem tudja, bizonytalan	8,8	4,9	-7,5	-6,3	-2,7
Nem mondja meg	6,7	4,2	-6,8	-4,1	-1,9
Nem menne el szavazni	5,5	-1,6	-4,9	-2,9	2,5

Azt, hogy az egyes ideáltípusok hogyan pozicionálhatók a hazai (párt) politikai palettán, a fenti táblázat szemlélteti. Az eredmények szerint a liberális csoportba tartozók körében szignifikánsan felülreprezentáltak a Momentum-szavazók, a bizonytalanok, az LMP-szavazók és a választadmegtagadók, alulreprezentáltak viszont a Fidesz-, a Jobbik- és a Mi Hazánk-szavazók. A baloldali hagyománykövető klaszterbe tartozók esetén a mintaátlagnál lényegesen nagyobb arányban vannak jelen a DK- és az

⁵⁹ A táblázatban a becslült értékek megfigyelt értékektől vett differenciájának standardizált értékei láthatók (*adjusted standardized residual*).

MSZP-szavazók, ezzel szimmetrikusan viszont kiemelten alacsony a Fidesz-szavazók aránya. A mérsékelt konzervatív csoportban ezzel szemben a Fidesz-szavazók erősen felülreprezentáltak, míg a DK, az MSZP és az LMP szavazói a mintaátlagnál sokkal kisebb arányban vannak jelen. A radikális konzervatívok körében a Fidesz, a Jobbik és a Mi Hazánk szavazói vannak jelen nagy számosságban, a Momentum-, az MSZP- és a bizonytalan szavazók azonban az átlagosnál alacsonyabb szinten vannak jelen a csoportban. A jobboldali forradalmárok körében legmarkánsabban a Jobbik- és Fidesz-szavazók felülreprezentáltak, legkisebb arányban pedig a DK- és MSZP-szavazók vannak jelen.

Jövőkép

A következőkben arra teszünk kísérletet, hogy több dimenzió felhasználása révén elkülönítsük a magyar társadalom jövőképének különböző ideáltípusait. Olvasatunk szerint a jövő percepciójában egyrészt tükröződnek azok az alapvető beállítódások, amelyek az egyének jelenlegi helyzetét meghatározzák,⁶⁰ másrészt a kurrens kutatások azt mutatják, hogy a jövő percepciója a szubjektív jólétnek is meghatározó indikátora.⁶¹ A jövőre vonatkozó attitűdjeink tehát egyrészt meghatározzák jelenlegi és előre jelzik jövőbeni életminőségünket, valamint alapjaiban befolyásolják a világhoz való viszonyulásainkat is.⁶²

A jövőkép empirikus mérésére jelen kutatásunkban hat szemantikus differenciálskálát használtuk fel, amelyek a jövőre vonatkozó percepció különböző dimenzióit próbálják megragadni.

11. táblázat: Jövőkép-indikátorok

Állítás	Átlag
Bizom a jövőben. / Félek a jövőtől.	-0,84
Nem foglalkozom a jövővel. / Sokat foglalkozom a jövővel.	0,77
Rossz dolgokra számítok a jövőben. / Jó dolgokra számítok a jövőben.	0,83
Csak a legközelebbi jövőbe tekintek előre. / A nagyon távoli jövőbe is előretekinetek.	-0,04
A jövőről csak elnagyolt általánosságokban tudnék beszélgetni. / A jövőről részletekbe menően is tudnék beszélgetni.	-0,03

⁶⁰ Kollár–Kollárné 2011.

⁶¹ Cunningham–Zhang–Howell 2015; Stolarski et al. 2016; Przepiorka–Sobol-Kwapinska 2020.

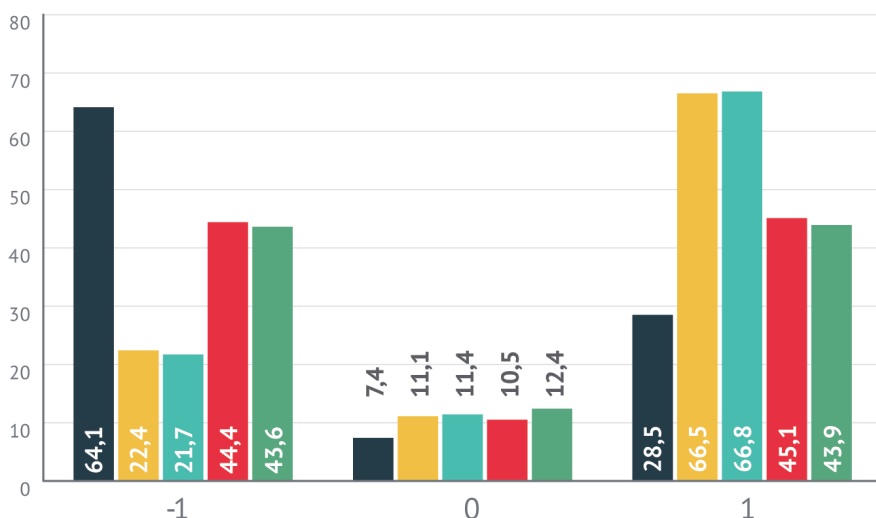
⁶² Vö. Przepiorka–Sobol-Kwapinska 2020; Maciuszek–Polczyk–Tucholska 2019.

A fenti táblázat alapján megállapíthatjuk, hogy a magyar társadalom tagjainak többsége bízik,⁶³ és ezzel összhangban jó dolgokra is számít a jövőben. A többség jellemzően sokat foglalkozik a jövővel, de nincsenek konkrét terveik arra vonatkozóan, ezzel összhangban pedig csak a közép-távoli jövőbe tekintenek.

Jövőkép-indikátorok, eloszlás (%)

6. ábra

- Bízom a jövőben./Félek a jövőtől. ● Nem foglalkozom a jövővel./Sokat foglalkozom a jövővel.
- Rossz dolgokra számítok a jövőben./Jó dolgokra számítok a jövőben.
- Csak a legközelebbi jövőbe tekintek előre./A nagyon távoli jövőbe is előretekingek.
- A jövőről csak elnagyolt általánosságokban tudnék beszélgetni./A jövőről részletekbe menően is tudnék beszélgetni.

Forrás: Századvég, saját számítás

A tárgyalt mintázatokat érzékletesebben fejezi ki a fenti ábra, amely a változók eloszlását három kategóriában szemlélteti. Ez alapján a lakosság 64,1 százaléka bízik a jövőben, és pusztán 28,5 százalék nyilatkozott úgy, hogy fél tőle. A megkérdezettek többsége, 66,5 százaléka sokat foglalkozik a jövővel, mindössze 22,4 százalék válaszolta azt, hogy nem foglalkozik vele. A többség – 66,8 százalék – jó dolgokra számít a jövőben, csak

⁶³ A bizalom jelentőségéhez lásd: Gyórfy 2018.

21,7 százalék vár rossz dolgokat. A közeli és távoli, illetve általános, és részletekbe menően kidolgozott jövőkép skála mentén lényegében egyenlő, 40 százalékos arányban szóródnak a válaszadók.

12. táblázat: Jövőképcsoportok

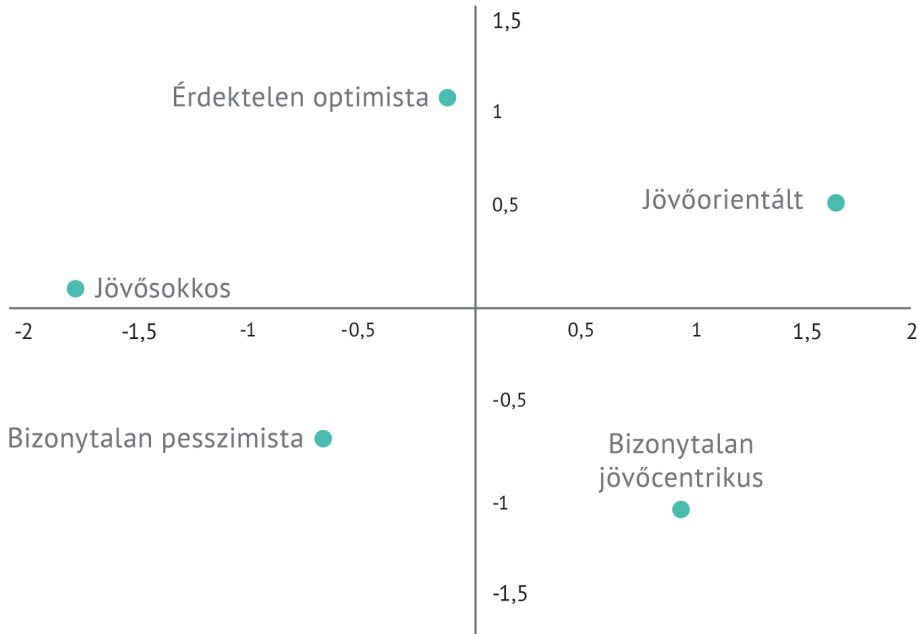
	Bizonytalan jövőcentrikus	Jövő-orientált	Bizonytalan pesszimista	Érdektelen optimista	Jövő-sokkos
Bizom a jövőben. / Félek a jövőtől.	1,2242588	-0,765587	0,8532801	-0,5556708	0,6445615
Nem foglalkozom a jövővel. / Sokat foglalkozom a jövővel.	0,3531373	0,6180359	0,3172569	-0,3358621	-1,5545791
Rossz dolgokra számítok a jövőben. / Jó dolgokra számítok a jövőben.	0,2204938	0,6104367	-1,0305347	0,3440529	-1,304333
Csak a legközelebbi jövőbe tekintek előre. / A nagyon távoli jövőbe is előretekintek.	0,7331261	0,8147758	-0,4931932	-0,5975551	-0,751565
A jövőről csak elnagyolt általánosságokban tudnék beszélgetni. / A jövőről részletekbe menően is tudnék beszélgetni.	0,7582993	0,7937149	-0,5018658	-0,5791572	-0,7807968

A következőkben a lakosságot jövőképe szerint tipizáltuk. Elemzéseink során ismételten öt ideáltípust különítettünk el. Az első csoport tagjai jellemzően félnek a jövőtől, de összességében sokat foglalkoznak vele. Hosszú távú kidolgozott terveik vannak, amelyek révén a bizonytalan jövőt megszelídíthetik. Éppen ezért összességében inkább jó dolgokra számítanak a jövőben. A második csoport tagjai minden szempontból jövőcentrikusak: jellemzően bíznak a jövőben, konkrét terveik vannak a távolabbi jövőre, és ezzel összhangban pozitívan is állnak hozzá. Ezzel szemben a harmadik csoport számára a jövő tele van bizonytalansággal. A csoport tagjai félnek a jövőtől, sem a közeli, sem pedig a távolabbi jövőre vonatkozóan nincsenek terveik, ezzel összhangban pedig rossz dolgokra is számítanak. A negyedik csoportot nem izgatja a távolabbi jövő, ezzel összhangban konkrét tervekkel sem rendelkeznek, de összességében mégis pozitívan állnak hozzá. Végül az ötödik csoport jövőhorizontja teljesen zárt. Tagjai félnek a jövőtől, és rossz dolgok bekövetkezésére számítanak. Mintegy válaszreakcióként erre a sokkra a csoportbeliek inkább nem is foglalkoznak a jövővel, pusztán csak a legközelebbi jövőhorizontra tekintenek.

Az egyes jövőképtípusok térbeli ábrázolását felhasználva megállapíthatjuk, hogy a vízszintes tengely mentén a jövő kezelésének komplementer stratégiáit rögzíthetjük. A bal oldali térrészen elhelyezkedő

Jövőkép csoportok megoszlása és egymáshoz fűződő relációja, MDS

7. ábra

Forrás: Századvég, saját számítás

jövősokkos klaszter a jövő bizonytalansága miatt teljesen elzárkózik a jövő tervezésétől, ezzel szemben a jövőorientált klaszter konkrét tervekkel rendelkezik a távolabbi jövőre vonatkozóan is. Persze ők bíznak is a jövőben, szemben a bizonytalan jövőcentrikus csoporttal, melynek tagjai számára éppen a jövőre vonatkozó tervek jelentenek „ontológiai” terápiát.⁶⁴ A függőleges tengely két szélsőértéke egyfajta jövőpesszimista–jövőoptimista opozícióként értelmezhető. Eszerint a jövősokkos, bizonytalan pesszimista és bizonytalan jövőcentrikus csoportok számára a jövő magas fokú bizonytalanságot rejt, az érdektelen optimista és a jövőorientált csoportok számára azonban perspektivikus távatot jelent.

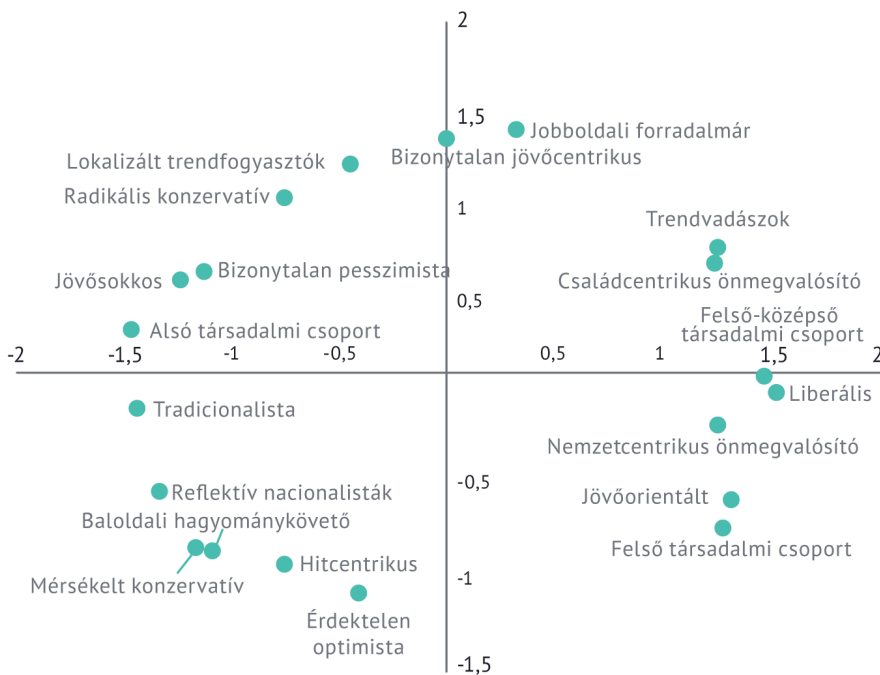
⁶⁴ Kollár J.–Kollárné–Mák 2019.

Életvitelcsoportok

Elemzéseink zárásaképpen a korábban vizsgált változók és tipológiák felhasználása révén arra tettünk kísérletet, hogy körülhatároljuk a magyar társadalomban megragadható életvitelcsoportokat. A típusok konkrét kialakítása három lépésben történt. Első lépésben a korábban létrehozott ideáltípusok (anyagi helyzet, értékrend, globalizációhoz fűződő viszony, politikai preferenciák, jövőkép) szerint aggregáltuk az összes olyan változót, amelyet az egyes csoportok kialakításához felhasználtunk. Az eljárás eredményeképpen 22 kiinduló klaszterközéppontot kaptunk. Második lépésben a kapott klaszterközéppontokat a többdimenziós skálázás (ALSCAL-MDS) módszerével két dimenzióban jelenítettük meg,⁶⁵ amely

Az ideáltípusok közötti affinitások, MDS

8. ábra

Forrás: Századvég, saját számítás

⁶⁵ Lakatos Zoltán (2010) Max Weber affinitás fogalmáról szóló írásában emellett érvel, hogy Bourdieu (1979) korrespondenciaelemzése – amelyek révén a társadalmi osztályok és az

révén felderíthettük azt, hogy a különböző – életvitelt konstituáló – ideáltípusok milyen affinitásban állnak egymással. Az eredmények szerint a 22 klaszterközeppontra alapvetően öt régióba sűrűsödött: a *világpolgárok* és a *középső társadalmi csoport* ideáltípusok azonban a kétdimenziós tér origója felé konvergáltak. Éppen ezért ezeket a csoportokat kizártuk az elemzésekből, és a további vizsgálatokat a maradék húsz klaszterközeppontra elemzése révén végeztük el.

Ezt követően összevontuk a közeli klasztereket,⁶⁶ megadva induló klaszterközeppontra az összevont klaszterek középpontjainak átlagát, az önmagában álló csoportok esetében pedig megtartottuk az eredeti klaszterközeppontra. Ezt iterálva jutottunk el az optimális klaszterszámhoz, amely kirajzolta az életvitelcsoportokat.⁶⁷ Az eljárás eredményeként végül öt klasztert kaptunk. Az első típusnak a *lemaradók* nevet adtuk, ez a klaszter az *alsó társadalmi csoport, jövősokkos, bizonytalan pesszimista, tradicionalista és baloldali hagyománykövető*⁶⁸ ideáltípusokból „emergált”. A második klasztert *alapot vesztetteknek* kereszteltük el, ez a csoport a *lokalizált trendfogyasztók, bizonytalan jövőcentrikusok, radikális konzervatív és jobboldali forradalmár* típusok metszeteként jött létre. A harmadik csoportot *konzervatív középosztálynak* neveztük el. Ez a klaszter a *mérsékelt konzervatív, hitcentrikus, érdektelen optimista és reflektív patrióta* típusok révén állt elő. A negyedik klaszternek a *liberális középosztály* nevet adtuk. Ez a csoport a *családcentrikus önmegvalósító, trendvadász, felső-középső*

esztétikai beállítódások közötti kapcsolatot elemezte – lényegében azt a célt szolgálják, amelyet Weber affinitás fogalma is takar: „A korrespondencia ebben a megközelítésben nominális kategóriák – Bourdieu-nél esztétikai orientációk vs. osztályok, Webernél életstílusok vs. gazdálkodási formák – egymás iránti affinitásaként is értelmezhető” (Lakatos 2010). Mindezzel összhangban vizsgálódásainkat – amelyek révén a különböző ideáltípusok közötti affinitásokat próbáltuk meg felderíteni – többváltozós korrespondenciaelemzés révén is elvégeztük. Mivel azonban az eredmények sok szempontból megegyeztek a többdimenziós skálázás eredményével, csak utóbbit tüntettük fel. (Mindezek ellenére indokolt esetben a végső klaszterek kialakításánál a korrespondenciaelemzés eredményeit is felhasználtuk.)

⁶⁶ A klaszterek közötti távolságokat a többdimenziós skálázás (két- és háromdimenziós megoldás), a klaszterközeppontra közötti euklideszi távolság és a többváltozós korrespondenciaelemzés (két- és háromdimenziós megoldás) révén határoztuk meg.

⁶⁷ Vö. Füstös–Kozjek-Gulyás 2018.

⁶⁸ Bár a kétdimenziós megoldás szerint ez a típus inkább a reflektív patrióták és mérsékelt konzervatívok típusával jár együtt, a klaszterek közötti euklideszi távolságok és háromdimenziós MDS alapján a lemaradók csoportjához soroltuk.

társadalmi csoport és liberális típusok révén jött létre. Végezetül pedig az ötödik, nyerteseznek keresztelt típus a felső társadalmi csoport, jövőorientált és nemzetcentrikus önmegvalósító ideáltípusok vegyületeként jött létre.

Az egyes életvitelklaszterek jellemzőit az alábbi táblázat szemlélteti részletesen:

13. táblázat: Életvitelcsoportok

		Lema- radók	Alapot vesztettek	Konzervatív középosztály	Liberális középosztály	Elit
Gazdasági tőke	Egy főre eső jövedelem a megkérdezett háztartásában (medián)	112 500	116 667	135 000	135 000	162 500
	Megtakarítás (százalék)	0	0	5	4	10
	Ingatlan értéke (millió forint)	12	15	15	16	17
Társadalmi tőke	Kapcsolatok száma	0,7	0,9	1,0	0,8	6,0
Kulturális tőke	Diplomás aránya	9%	15%	20%	14%	45%
	Legfeljebb nyolc általános	33%	21%	17%	14%	6%
	Legjellemzőbb végzettség	Nyolc általános (és szakmunkás)	Érettségi	Érettségi	Érettségi	Egyetem vagy főiskola
	Idegennyelv-tudás	18%	39%	35%	57%	71%
	Színház (évente legalább egyszer)	18%	35%	36%	38%	69%
	Múzeum (évente legalább egyszer)	18%	32%	36%	38%	68%
Digitális tőke	Laptop (birtoklás)	38%	62%	57%	77%	89%
	Okostelefon (birtoklás)	55%	72%	72%	91%	90%
	Tablet (birtoklás)	14%	29%	24%	32%	51%
Értékrend	Vallásos hit (fontos vagy nagyon fontos)	30%	33%	48%	18%	31%
	Család	94%	90%	97%	98%	96%
	Nemzethez tartozás	70%	66%	87%	70%	77%
	Szabadság	78%	83%	91%	94%	92%
	Kreativitás	47%	66%	76%	82%	85%
	Önmegvalósítás	53%	70%	79%	89%	87%
	Új helyek és kultúrák megismerése	30%	55%	64%	68%	76%

		Lema- radók	Alapot vesztettek	Konzervatív középosztály	Liberális középosztály	Elit
Életstílus	Világpolgárként tekintek magamra.	25%	47%	35%	43%	49%
	Magyarként tekintek magamra.	90%	79%	93%	89%	90%
	Fontos számomra, hogy tájékozódjak a világban zajló eseményekről.	53%	62%	70%	67%	79%
	Fontos számomra, hogy tájékozódjak a Magyarországon zajló eseményekről.	61%	63%	77%	71%	80%
	Fontosak számomra a helyi tradíciók.	53%	54%	73%	50%	68%
	Fontosnak tartom, hogy igazodjak a világdívatához.	17%	38%	29%	36%	34%
	Úgy vélem, az embereknek jobban meg kell ismerniük, hogy Magyarország milyen kapcsolatban áll a világ többi részével.	55%	60%	71%	67%	78%
	Fontos számomra, hogy magyar termékeket vásároljak.	52%	58%	70%	54%	64%
Politika	Konzervatív	54%	58%	54%	19%	32%
	Jobboldali	35%	58%	59%	47%	43%
	Mérsékelt	73%	22%	75%	63%	60%
	Modern	17%	70%	9%	85%	48%
	Emberiségben gondolkodó	50%	72%	14%	70%	65%
Jövőkép	Bízom a jövőben.	50%	10%	86%	95%	74%
	Jó dolgokra számítok a jövőben.	41%	55%	85%	87%	77%
	A nagyon távoli jövőbe is előretekintek.	8%	66%	60%	62%	61%
	A jövőről részletekbe menően is tudnék beszélgetni.	9%	63%	60%	58%	62%

A „lemaradók” csoport gazdaságítóke-ellátottsága szignifikánsan rosszabb az átlagosnál. Egy főre jutó havi jövedelmük mediánja 112 ezer forint, megtakarítással jellemzően nem rendelkeznek, ingatlanjuk értéke pedig csak 12 millió forint. Társadalmítóke-ellátottságuk is szignifikánsan alacsonyabb, mint a teljes lakosságé, átlagosan minden második csoporttagnak van csak kapcsolata olyan személlyel, aki a társadalmi hierarchia felső szintjéhez tartozik. Kulturálistőke-ellátottságuk is alacsonyabb a mintaátlagnál. A csoport tagjainak a legjellemzőbb végzettsége a nyolc általános iskola és a szakmunkásképző, a diplomások aránya pusztán 9 százalék. Valamilyen idegen nyelvet pusztán a csoport 18 százaléka beszél, színházba vagy múzeumba pedig – ezzel hasonló arányban – csak minden ötödik ember jár évente legalább egyszer. Digitálistőke-ellátottságuk messze elmarad az átlagostól, a csoporttagok 38 százaléka rendelkezik csak lappal, és pusztán 55 százalék okostelefonnal. Az értékrend jellemzőit megvizsgálva megállapíthatjuk, hogy a csoport tagjai egyfajta poszttradicionális értékrendet követnek, amelynek meghatározó elemei közé tartozik az egyéni önmegvalósítási vágy alacsony szintje és a családi és nemzeti kötelek erőssége. Ezzel összhangban az életstílusok meghatározó jellemzői közé is a magyarságtudat absztrakt elemeivel összefüggésben értelmezhető mintázatok kerülnek: fontosak számukra a tradíciók és a magyar identitástudat. Ezzel szemben a globális világ sajtószereplői sem az identitás absztrakt, sem pedig performatív szintjén nem jelennek meg. Ezzel összhangban a csoport tagjainak politikai preferenciáit egyfajta baloldali hagyománykövető magatartás jellemzi, amelynek meghatározó elemei közé tartozik egyfajta hagyománykövető, konzervatív, baloldali (egyfajta lenyomatként tovább élő hagyománycentrikus-szocialista) világszemlélet. Ezek szerint, bár a csoport tagjai jól körülhatárolható világgéppel rendelkeznek, azok a mezők és struktúrák, amelyek ezek adaptív fenntartásáért felelnének, a globalizált információs korszakban elvesztették meghatározó szerepüket. Éppen ezért a csoport jövőképét egy bizonytalan pesszimista és/vagy jövősoffos állapot jellemzi, amelynek textusában a szereplők a jövőt bizonytalannak, kilátástalannak és megszelídíthetetlennek tekintik. Összességében tehát a csoport tagjai a globalizált információs kor „vesztesei”, akik alacsony tőkeellátottságuk és „hagyománycentrikus-szocialista” habitusuk miatt nem képesek alkalmazkodni a kor kihívásaihoz.

Az „alapot vesztek” gazdaságítóke-ellátottsága az átlagos értékek felé konvergál. Egy főre jutó havi jövedelmük mediánja 117 ezer forint, megtakarításuk jellemzően nincs, ingatlanjuk értéke pedig 15 millió forint. Társadalmítóke-ellátottságuk is alacsonyabb valamivel, mint a teljes lakosságé, átlagosan egy magas pozícióhoz van közvetlen hozzáférésük.

Kulturálistőke-ellátottságuk lényegében egyenértékű a mintaátlaggal. A csoport tagjainak legjellemzőbb végzettsége az érettségi, a diplomások aránya pusztán 15 százalék. Valamilyen idegen nyelvet a csoport 40 százaléka beszél, színházba vagy múzeumba pedig minden harmadik ember jár évente legalább egyszer. Digitálistőke-ellátottságuk is átlagos, a csoporttagok 62 százaléka rendelkezik lappal, 72 százalék pedig okostelefonnal. Az értékrend alakzatait vizsgálva egyrészt megállapítható, hogy a csoport a vizsgált értékeket az átlagosnál kevésbé preferálja, amely egyfajta anómiás állapotot körvonalaz.⁶⁹ Bár a család és a szabadság szupraértékein túl az önmegvalósítás is fontos számukra, alapvetően mégis egy érték- és motivációhiányos, alapját vesztett életvitel sajátosságai tűnnek dominánsnak. Ezt a megállapítást egyszerre erősíti meg és árnyalja, ha a csoportot az értékrend során leképzett csoportokkal vetjük össze. Eszerint egyfajta választórokonság tételezhető fel a vizsgált csoport és a hitcentrikus értékklaszter között, azonban a vallásosak aránya a mintaátlagnál alacsonyabb, a bizonytalanok és ateisták száma pedig magasabb. Mindezek alapján tehát elmondható, hogy bár a csoport számára fontos lenne a hit – amely az önmegvalósítás immanens mozgásait keretezheti –, mégsem találják meg ezt az alapot, amely a társadalmilag objektívált célok és eszközök útjelzőjévé válhatna.⁷⁰ Tovább árnyalja ezt a megállapítást, ha megvizsgáljuk a csoport globalizációhoz fűződő viszonyát. Eszerint a csoport tagjai számára az átlagosnál fontosabb a világpolgári öntudat és a globális trendek követése, vagyis az áramlások terének azok a szilárd pontjai, amelyek a globalizált világkultúrában igazodási ponttá válhatnak. Politikai preferenciáikban lényegében ez az alapvesztettség tükröződik: a csoport tagjai jellemzően konzervatívnak, jobboldalinak, emberiségben gondolkodónak, modernnek és radikálisnak tartják magukat egyszerre. Nem meglepő módon a csoport politikai preferenciája a jobboldali forradalmár ideáltípus világlátásával rokon. Vagyis alapvesztettségüket egyfajta radikális világforradalom révén szeretnék megváltoztatni. Mindezzel összhangban a csoport jövőképét egyfajta bizonytalan jövőcentrizmus jellemzi. Bár a jövőt erősen bizonytalannak érzik, úgy vélik, hogy a távoli jövőben a dolgok majd jóra fordulnak. Összességében tehát a csoport tagjai a globalizáció alaptalanná vált modernitásának „csavargói”,⁷¹ akik részben alacsony tőkeellátottságuk miatt képtelenek

⁶⁹ Durkheim 2003.

⁷⁰ Kollár D. 2020a.

⁷¹ Bauman 1999.

megszelídíteni a globalizált információs korszak hullámain.⁷² Életvitelük meghatározó eleme egy eljövendő tengelykor⁷³ víziója, amelyben egy új alap válhat a társadalmilag rögzített célok és eszközök útjelzőjévé.

A „liberális középosztály” ideáltípusának gazdaságítóke-ellátottsága szignifikánsan kedvezőbb a teljes lakosságénál. Egy főre jutó havi jövedelmük mediánja 135 ezer forint, átlagosan jövedelmük 4 százalékát tudják félretenni egy hónapban, ingatlanjuk értéke pedig 16 millió forint. Társadalmítóke-ellátottságuk valamivel elmarad a teljes mintaátlagtól, átlagosan egy magas pozícióhoz van közvetlen hozzáférésük. Kulturálistőke-ellátottságuk jellemzően megfelel a mintaátlagénak, bár valamivel kedvezőbb az inkorporált kulturális tőke esetén. A csoport tagjainak legjellemzőbb végzettsége az érettségi, a diplomások aránya 14 százalék. Idegennyelv-tudásuk ennek ellenére szignifikánsan jobb az átlagosnál, a csoport tagjainak 54 százaléka beszél valamilyen idegen nyelven, és megközelítőleg 40 százalék jár évente legalább egyszer színházba vagy múzeumba. Digitálistőke-ellátottságuk szignifikánsan jobb az átlagosnál, a klasztertagok 77 százaléka rendelkezik lappal, 91 százalék pedig okostelefonnal. Az értékrend alakzatait vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a csoport számára – a család és a szabadság mellett – kiemelten fontos az önmegvalósítás, a kreativitás, illetve az új helyek és kultúrák felfedezése. A csoport tagjai számára a globalizált információs korszak megalapozatlansága,⁷⁴ a nemzeti és vallási kötelek gyengülése⁷⁵ az önmegvalósítás lehetőségével áll rokonságban. A mindent átfogó – lokalizált – alap megrendülése számukra éppen az egyéni és családi élettervek megvalósítását teszi lehetővé. Ezt jól kiegészíti egyfajta világpolgári milió, amely az identitásépítés absztrakt (világpolgári öntudat) és performatív (világdivathoz igazodás) elemeit is rögzíti. A csoport tagjai számára a két elsődleges referenciapont a család mint szűkebb interperszonális környezet, illetve az áramlások globális tere.⁷⁶ Politikai preferenciáikat ezzel összhangban egyfajta erős liberális beállítódás jellemzi, amelynek középpontjában egy modern világtársadalom képe kristályosodik ki. Mivel a klaszter tagjaira a kor megalapozatlansága inkább serkentően hat, jövőképük is pozitív, a többségük a jövőorientált jövőképcsoportba tartozik, amelynek tagjai

⁷² Toffler 1970.

⁷³ Jaspers 1965.

⁷⁴ Rorty 1994.

⁷⁵ Vö. Inglehart–Welzel.

⁷⁶ Castells 2005.

nemcsak hogy pozitívan tekintenek a jövőre, hanem konkrét tervekkel is rendelkeznek a távolabbi jövőre vonatkozóan. Összességében tehát a csoport tagjai számára a globalizált információs korszak megalapozatlansága az egyéni (és családi) identitás építésének életprogramjával jár együtt, amelynek elsődleges közegét a globális áramlások jelentik.⁷⁷

A „konzervatív középosztály” klaszter gazdaságítóke-ellátottsága szignifikánsan kedvezőbb az átlagosnál. Egy főre jutó havi jövedelmük mediánja 135 ezer forint, havonta átlagosan jövedelmük 5 százalékát tudják félretenni, ingatlanjuk értéke pedig 15 millió forint. Társadalmitőke-ellátottságuk alacsonyabb valamivel a teljes mintáénál, átlagosan egy magas pozícióhoz van közvetlen hozzáférésük, kulturálistőke-ellátottságuk pedig tendenciáiban azonos a mintaátlaggal. A csoport tagjainak legjellemzőbb végzettsége az érettségi, a diplomások aránya 21 százalék. Valamilyen idegen nyelvet a csoport bő harmada beszél, ehhez hasonlóan színházba vagy múzeumba pedig minden harmadik személy megy el évente legalább egyszer. Digitálistőke-ellátottságuk átlagos, a csoport tagjainak 57 százaléka rendelkezik lappal, 72 százalék pedig okostelefonnal. A csoport értékrendbeli sajátosságait megvizsgálva jól körülhatárolható jellemzőket ragadhatunk meg. A csoport tagjai számára kiemelten fontos a család, a szabadság, a nemzethez tartozás és a vallásos hit is. Nem meglepő módon a klaszter a hitcentrikus értékcsoporttal áll a legerősebb affinitásban – ezt megerősíti a vallásosok kiemelten magas aránya is. Szemben tehát az alapot vesztettek csoportjával, a konzervatív középosztály tagjai „stabil”, lehorgonyzott értékrenddel rendelkeznek, amelynek legfőbb támpontjait a nemzeti és vallási kötelek jelentik. Ezzel lényegében összecsengenek azok a mintázatok is, amelyeket a globalizációhoz fűződő viszony kapcsán ragadhatunk meg. A csoport tagjai mind identitásukban, mind pedig performatív aktsaikban kifejezésre juttatják a nemzethez tartozás kollektív jellegű élményét, legyen szó a tradíciók ápolásáról vagy éppen a hazai termékek vásárlásáról. Mindemellett azonban fontos számukra az is, hogy ne pusztán az ország, hanem a világ dolgaiban is tájékozottak legyenek. Politikai preferenciáik lényegében összecsengenek a korábban kinyert mintázatokkal: jellemzően jobboldalinak, konzervatívnak hagyománykövetőnek, nemzetben gondolkodónak és mérsékeltnek tekintik magukat. Vagyis politikai identitásukban is kifejezésre jut a nemzethez tartozás kollektív élménye. A nemzeti és politikai kötelek alapja a csoport jövőképeinek sajátosságai is megmutatkozik. Ösz-

⁷⁷ Kollár D. 2019a.

szességében tehát a klaszter tagjai számára a nemzeti és vallási kötelek jelentik a referenciapontot, amely révén életüket a globalizált információs társadalomban megalapozhatják.

A „nyertesek” csoport gazdaságítóke-ellátottsága szignifikánsan jobb az átlagosnál. Egy főre jutó havi jövedelmük mediánja 163 ezer forint, havi megtakarításuk 10 százalék, ingatlanjuk értéke pedig átlagosan 17 millió forint. Társadalmitőke-ellátottságuk kiemelten magas, átlagosan hat magas társadalmi pozícióhoz van közvetlen hozzáférésük. Kulturálistőke-ellátottságuk is messze meghaladja az átlagosat, a csoport tagjainak legjellemzőbb végzettsége az egyetem, a diplomások aránya közel 50 százalék. Valamilyen idegen nyelvet a csoport 71 százaléka beszél, színházba vagy múzeumba pedig a klasztertagok 70 százaléka megy el évente legalább egyszer. Digitálistőke-ellátottságuk is sokkal jobb az átlagosnál, a csoporttagok 89 százaléka rendelkezik lappal, 90 százalék pedig okostelefonnal. Az értékrend alakzatait vizsgálva egyrészt megállapítható, hogy a csoportot magas értéktelítettség jellemzi, vagyis lényegében minden vizsgált érték felülreprezentált a körükben. Ez egy erősen heterogén értékrendszer körvonalait rögzíti, amelynek textusában a különböző értékek közötti látszólagos ellentmondások feloldódnak. Bár a csoport tagjai számára kiemelten fontos a család, a nemzethez tartozás és – arányaiban – a vallásos hit is, ez nem mond el- lent az önmegvalósítás, a kreativitás és felfedezés értékeinek. Ez persze fordítva is igaz: bár a csoport tagjai számára kiemelten fontos az egyéni önmegvalósítás és identitás keresése, ez megfér a közösségi értékek magas preferáltságával. Ezzel összhangban a csoport életstílusában szimultán jelennek meg a globális és lokális jellegű mintázatok. A csoport tagjai számára a magyarságtudat és a világpolgári lét absztrakt és performatív elemei nem komplementer mintázatok, hanem a globalizált⁷⁸ lét folytonos kreatív destrukciójának⁷⁹ sajátosságai. Ezzel összhangban a csoport politikai preferenciáit (látszólag) paradox módon egyfajta liberális–jobboldali gondolkodás jellemzi, amelynek középpontjában az emberiség modern kori (sors)kérdései állnak. Mindezzel a reflektív létmóddal összhangban a csoport jövőképét erőteljes jövőorientáltság jellemzi, a klaszter tagjai nemcsak hogy pozitívan tekintenek a jövőbe, hanem jellemzően konkrét tervekkel is rendelkeznek. Összességében tehát a csoport tagjai a globalizált információs korszak nyertesek, akik

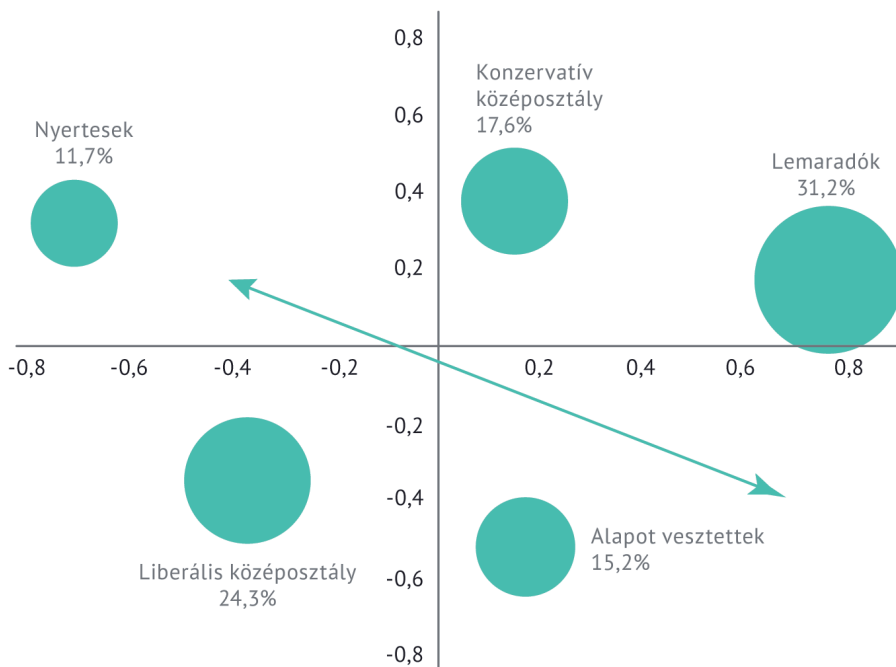
⁷⁸ Robertson 1995.

⁷⁹ Kollár D.–Kollár J. 2017; Castells 2005; Schumpeter 2003.

gazdaságítóke-ellátottságuk és habitusuk révén képesek életük megalapozatlan megalapozására,⁸⁰ vagyis képesek arra, hogy sikerrel vegyék a globális-információs kor kihívásait.

Életvitelcsoportok megoszlása és egymáshoz fűződő relációja, MDS

9. ábra

Forrás: Századvég, saját számítás

Bár a klaszterek jellemzése önmagában is pozicionálja a csoportokat, a fenti ábra még árnyaltabban mutatja be azt. Egyrészt elmondhatjuk, hogy a magyar társadalom 31 százaléka sorolható a lemaradók közé, 25 százalék a liberális középosztályba, 18 százalék a konzervatív középosztály csoportba, 15 százalék az alapot vesztek közé, 12 százalék pedig a nyertesekhez. Másrészt jól látható az életviteltér polarizáltsága. A bal oldali térrész szélén található a nyertesek csoportja, a jobb oldali térrész szélén pedig a lemaradóké. A nyertesek csoportjához legközelebb a liberális

⁸⁰ Kollár J.–Kollár D. 2019.

középosztály és a konzervatív középosztály helyezkedik el, a legnagyobb távolságra pedig az alapot vesztek és a lemaradók vannak. Ha a tengely által kettészelt tér két vízszintes régióját vizsgáljuk, akkor megállapíthatjuk, hogy az alsó régióba kerülő klaszterek elsősorban globális léptékben gondolkodnak, a felső térrész klaszterei számára azonban a nemzethez tartozás élménye az irányadó. Azonban míg a liberális és konzervatív középosztály képes életvitelét – legyen az hagyománykövető vagy modern, globális vagy lokális – megalapozni, addig a lemaradók és az alapot vesztek számára az életviláguk által kódolt célok nem érhetők el a rendelkezésükre álló eszközökkel. A nyertesek csoportja a liberálisok és a konzervatívok között mintegy „szabadon lebeg”,⁸¹ ideológiai preferenciáikat keretezi magas tőkeellátottságuk és egy sajátos habitus, amely az információs kor etikájával⁸² rezonál együtt. Mindezek azt sugallják, hogy a globális léptékben szerveződő információs korszak szelekciós eljárásai pusztán indirekt módon hatnak az életvitel elemeire. Ahogy a liberális, úgy a konzervatív életvitel is sikeresen lekódolható, olyan formában, amely révén az ágensek vagy csoportok megélhetik identitásuk kibontakozását. A materiális vagy immateriális erőforrásoktól elzárt csoportok számára azonban az életvitel adaptív alakítása lehetetlennek tűnő feladat.

⁸¹ Mannheim 1996.

⁸² Himanen 2011.

Irodalom

Abel, Thomas – Cockerham, William 1993: Lifestyle or Lebensführung? Critical Remarks on the Mistranslation of Weber's „Class, Status, Party”. *The Sociological Quarterly*, 34 (3), 551–556., www.jstor.org/stable/4121112

Appadurai, Arjun 1996: *Modernity at large: cultural dimensions of globalization*. Minneapolis, University of Minnesota Press.

Bauer Béla 2002: Az ifjúság viszonya az értékek világához. In Szabó Andrea – Bauer Béla – Laki László (szerk.): *Ifjúság 2000 – Tanulmányok 1*. Budapest, Nemzeti Ifjúsági Kutatóintézet.

Bauman, Zygmunt 1999: Turisták és vagabundok. *Magyar Lettre Internationale*, 35, tél.

Beck, Ulrich 1992: *Risk society: Towards a new modernity*. London, Sage.

Beck, Ulrich 2000: *What is globalization?* Malden, Polity.

Beck, Ulrich – Giddens, Anthony – Lash, Scott 1994: *Reflexive Modernization: Politics, tradition, and aesthetics in the modern social order*. Stanford, Stanford University Press.

Becker, Gary S. 1964: *Human Capital A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*. University of Illinois.

Becker Gary S. 1996: *Accounting for Tastes*. Cambridge (MA), Harvard University Press.

Bell, Daniel 1999: *The coming of post-industrial society: a venture in social forecasting*. New York, Basic.

Berger Viktor 2008: Életstílus- és miliőkutatások a német szociológiában. *Replika*, (64–65), 115–130.

Bordács Andrea – Kollár József – Sinkovics Péter 2009: *Tót Endre*. Budapest, Új Művészet.

Bourdieu, Pierre 1979: *La distinction: Critique sociale du jugement*. Párizs, Les Éditions de Minuit.

Bourdieu, Pierre 1997: Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Új Mandátum, 156–177.

Castells, Manuel 2005: Az információ kora. Gazdaság, társadalom és kultúra (ford. Rohonyi András). In uő.: *A hálózati társadalom kialakulása*. Budapest, Gondolat–Infonia.

Coleman, James S. 1988: Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*, 94, S95.

Cunningham, Kerry F. – Zhang, Jia Wei – Howell, Ryan T. 2015: Time perspectives and subjective well-being: A dual-pathway framework. In Stolarski, Maciej – Fieulaine, Nicolas – van Beek, Wessel (szerk.): *Time perspective theory, review, research, and application*. Cham, Springer International Publishing, 403–415.

Dahrendorf, Ralf 1959: *Class and Class Conflict in an Industrial Society*. London, Routledge and Kegan Paul.

Dahrendorf, Ralf 1979: *Life chances*. Chicago, University of Chicago Press.

Dahrendorf, Ralf 2007: *The Modern Social Conflict: The Politics of Liberty*. New Jersey, Transaction.

Durkheim, Émile 2003: *Az öngyilkosság* (ford. Józsa Péter). Budapest, Osiris.

Ferge Zsuzsa 1969: *Társadalmunk rétegződése*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Floridi, Luciano 2014: *The Fourth Revolution*. Oxford, Oxford University Press.

Füstös László – Kozjek-Gulyás Anett 2018: *Klaszterelemzés*. BCE–TEAM.

Füstös, László – Szakolczai, Árpád 1998: Value Systems in Axial Moments A Comparative Analysis of 24 European Countries. *European Sociological Review*, 14 (3), 211–229, <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.esr.a018237>

Gerth, Hans 1982: The reception of Max Weber's work in American sociology. In Bensman, Joseph – Vidich, Arthur J. – Gerth, Nobuko (szerk.): *Politics, Character and Culture*. Westport (CT), Greenwood.

Granovetter, Mark S. 1973: The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, 78 (6), 1360–1380.

Gyorgyovics Miklós – Bokányi Zita – Pillók Péter 2018: Rétegek és társadalmi mobilitás a fiatal társadalmi csoportban. In Székely Levente (szerk.): *Magyar fiatalok a Kárpát-medencében*. Budapest, Kutatópont.

Gyórfy, Dóra 2018: *Trust and Crisis Management in the European Union: An Institutional Account of Success and Failure in Program Countries*. New York, Palgrave Macmillan.

Hajdu Gábor – Huszár Ákos – Kristóf Luca 2019: Mobilitás és társadalmi integráció. *Socio.hu*, 2019/4, 42–62.

Hidas Zoltán 2018: *Törékeny értelemvilágaink – A világalakítás rendje és szabadsága*. Budapest, Gondolat.

Hidas Zoltán 2020: Magyarázó jegyzetek. In Weber, Max: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest, L'Harmattan.

Himanen, Pekka 2011: *The Hacker Ethic and the Spirit of Information Age*. London, Vintage.

Huszár Ákos: Foglalkozási osztályszerkezet I. Elméletek, modellek. *Statistikai Szemle*, 91/1, 31–56.

Inglehart Ronald – Welzel, Christian 2005: *Modernization, Cultural Change and Democracy. The human development sequence*. Cambridge, Cambridge University Press.

Jaspers, Karl 1965: *The origin and goal of history*. New Haven – London, Yale University.

Jones, Andrew 2010: *Globalization: Key thinkers*. Cambridge (UK), Polity.

Kemény István 1972: A magyar munkásosztály rétegződése. *Szociológia*, (1), 36–48.

Kollár Dávid 2019a: Komplexitás és redukció a tulajdonságok nélküli társadalmakban. *Kultúratudományi Szemle*, 2019/2.

Kollár Dávid 2020a: Rend és deviancia. *Jel-Kép*, 2020/1, <https://doi.org/10.20520/JEL-KEP.2020.1.103> (letöltve: 2020. április 2.).

Kollár Dávid 2020b: A környezetvédelem és a posztmaterializmus szelleme. *Replika*, (114), 133–155.

Kollár Dávid – Kollár József 2017: Tulajdonságok nélküli társadalom. *Jel-Kép*, 2017/3, <https://doi.org/10.20520/JEL-KEP.2017.3.37> (letöltve: 2020. április 2.).

Kollár József – Kollár Dávid 2019: Futball a poszt-archaikus korban. In Kollár József – Kollárné Déri Krisztina 2011: *Vízen járni*. Budapest, Mentofaktúra.

Kollár József – Kollárné Déri Krisztina – Mák Kornél 2019: *Derűterápia*. Szeged, Belvedere.

Kornai János 2008: *From Socialism to Capitalism*. Budapest, Central European University Press.

Kovács Imre – Hajdu Gábor – Gerő Márton – Kristóf Luca – Szabó Andrea 2015: A magyar társadalom integrációs és rétegződésmodelljei. *Szociológiai Szemle*, 26 (3), 4–27.

Kristóf Luca – Kmetty Zoltán 2019: Szereti ön Vivaldit? Zenei ízlés és társadalmi státusz. *Szociológiai Szemle*, (2), 49–67.

Lakatos Zoltán 2010: Az elektív affinitás. *Elpis*, 5 (1), 103–120.

Lazarsfeld, Paul F. – Oberschall, Anthony R. 1965: Max Weber and empirical social research. *American Sociological Review*, 30, 185–199.

Lingjiang, Tu – Adwait, Khare – Yinlong, Zhang 2012: A short 8-item scale for measuring consumers' local–global identity. *International Journal of Research in Marketing*, 29/1.

Losonczi Ágnes 1977: *Az életmód az időben, a tárgyokban és az értékekben*. Budapest, Gondolat.

Pillók Péter 2019: A mai magyar társadalom összetétele és rétegződése. In Orbán Balázs – Szalai Zoltán (szerk.): *Ezer éve Európa közepén: A magyar állam karaktere*. Budapest, Mathias Corvinus Collegium.

Löwy, Michael 2004: Le concept d'affinité élective chez Max Weber. *Archives de Science Sociales de Religion*, 127, 93–103.

Maciuszek, Józef – Polczyk, Romuald – Tucholska, Kinga 2019: Direct and Indirect Relationships Between Life Satisfaction, Values, and Time Perspectives: Research on a Sample of Polish Students. *Advances in Cognitive Psychology*, 15 (2), 133–142, 10.5709/acp-0263-0

Makri, Katerina – Papadas, Karolos-Konstantinos – Schlegelmilch, Bodo B. 2019: Global local consumer identities as drivers of global digital brand usage. *International Marketing Review*, 36 (5).

Mannheim, Karl 1996: *Ideológia és utópia* (ford. Mezei I. György). Budapest, Atlantis Könyvkiadó.

McKinnon, Andrew M. 2010: Elective Affinities of the Protestant Ethic: Weber and the Chemistry of Capitalism. *Sociological Theory*, 28 (1), 108–126.

Mommsen, Wolfgang 1989: Ideal type and pure type: Two variants of Max Weber's ideal-typical method. In uő. (szerk.): *The Political and Social Theory of Max Weber*. London, Polity, 121–132.

Przepiorka, Aneta – Sobol-Kwapinska, Malgorzata 2020: People with Positive Time Perspective are More Grateful and Happier: Gratitude Mediates the Relationship Between Time Perspective and Life Satisfaction. *Journal of Happiness Studies*, <https://doi.org/10.1007/s10902-020-00221-z>

Róbert Péter 2015: Osztály- és rétegződéskutatási dilemmák a magyar társadalomban. *Replika*, 92–93 (3–4), 77.

Robertson, Roland 1995: Glocalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity. In Featherstone, Mike – Lash, Scott – Robertson, Roland (szerk.): *Global Modernities*. London, Sage, 25–44.

Rorty, Richard 1994: *Esetlegesség, irónia, szolidaritás* (ford. Boros János, Csordás Gábor). Pécs, Jelenkor.

Schulze, Gerhard 2000: Élménytársadalom. A jelenkor kultúrszociológiája. A hétköznapi élet esztétizálódása (részlet az 1. fejezetből). *Szociológiai Figyelő*, (1–2), 135–157.

Schumpeter, Joseph 2003: *Capitalism, Socialism and Democracy*. London, Allen & Unwin.

Schwartz, Shalom H. 2012: An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2 (1), <http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1116>.

Segady, Thomas W. 2014: The Utility of Weber's Ideal Type: Verstehen and the Theory of Critical Mass, *Sociological Spectrum. Mid-South Sociological Association*, 34 (4), 354–361, doi: 10.1080/02732173.2014.917249.

Stolarski, Maciej – Vowinckel, Jonte – Jankowski, Konrad S. – Zajenkowski, Marcin 2016: Mind the balance, be contented: Balanced time perspective mediates the relationship between mindfulness and life satisfaction. *Personality and Individual Differences*, 93, 27–31, doi: 10.1016/j.paid.2015.09.039.

Swedberg, Richard – Agevall, Ola 2016: *The Max Weber dictionary*. Stanford, Stanford University Press.

Szabari Vera 2017: A módszertani individualizmus mint a keményi megismerés sajátos formája. *Replika*, 2017/4.

Szakolczai Árpád 1994: A jobb- és baloldalon túl. *Politikatudományi Szemle*, 3 (3).

Toffler, Alvin 1970: *Future Shock*. New York, Random House.

Törőcsik Mária – Szűcs Krisztián – Nagy Ákos – Lázár Erika 2019: Életstíluscsoportok Magyarországon a digitalizáció korában. *Replika*, (111), 63–86.

Turner, Bryan 1993: Outline of a theory of human rights. *Sociology*, 27 (3), 489–512. www.jstor.org/stable/42855235 (letöltve: 2020. május 15.).

Wallerstein, Immanuel 2010: *Bevezetés a világrendszer-elméletbe* (ford. Koltai Mihály Bence). Budapest, L'Harmattan.

Weber, Max 1923: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* (ford. Vida Sándor). Budapest, Franklin Társulat.

Weber, Max 1982: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* (ford. Gelléri András, Somlai Péter). Vallásszociológiai írások. Budapest, Gondolat.

Weber, Max 1987: *Gazdaság és Társadalom I.* (ford. Erdélyi Ágnes). Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Weber, Max 1998: Objektivitás. In uő.: *Tanulmányok* (ford. Józsa Péter, Lannert Judit, László Géza, Erdélyi Ágnes). Budapest, Osiris.

Weber, Max 2001: *The Protestant Ethic Debate. Max Weber's Replies to his Critics, 1907–1910*. Liverpool, Liverpool University Press.

Weber, Max 2007: *A világvallások gazdasági etikája* (ford. Endreffy Zoltán, Tatár György, Somlai Péter, Mesés Péter, Hidas Zoltán, Ábrahám Zoltán). Budapest, Gondolat.

Wittgenstein, Ludwig 1953: *Philosophical Investigations* (szerk. Anscombe, G. E. M. – Rhees, R., ford. Anscombe, G. E. M.). Oxford, Blackwell.

Függelék

1. melléklet: Az életvitelcsoportokat konstituáló klaszterek megoszlása

Dimenzió	Ideáltípusok	Megoszlás
Tőkeellátottság	Alsó társadalmi csoport	53%
	Alsó-középső társadalmi csoport	24%
	Felső-középső társadalmi csoport	20%
	Felső társadalmi csoport	3%
Értékek	Hitcentrikus	31%
	Családcentrikus önmegvalósító	17%
	Tradicionalista	22%
	Nemzetcentrikus önmegvalósító	30%
Globalizáció	Világpolgárok	21%
	Trendvadászok	34%
	Lokalizált trendfogyasztók	21%
	Reflektív patrióták	23%
Politika	Liberális	29%
	Baloldali hagyománykövető	21%
	Mérsékelt konzervatív	20%
	Radikális konzervatív	11%
	Jobboldali forradalmár	20%
Jövőkép	Bizonytalan jövőcentrikus	14%
	Jövőorientált	31%
	Bizonytalan pesszimista	16%
	Érdektelen optimista	28%
	Jövősokkos	11%